

<https://helda.helsinki.fi>

Sosiaalisilla mekanismeilla selittäminen historiallisessa sosiologiassa

Kaidesoja, Tuukka Juhani

Gaudeamus

2018

Kaidesoja , T J 2018 , Sosiaalisilla mekanismeilla selittäminen historiallisessa sosiologiassa .
julkaisussa T Kaidesoja , T Kankainen & P Ylikoski (toim) , Syistä selityksiin : kausaalisuus
ja selittäminen yhteiskuntatieteissä . Gaudeamus , Helsinki , Sivut 234-278 .

<http://hdl.handle.net/10138/310033>

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

SOSIAALISILLA MEKANISMEILLA SELITTÄMINEN HISTORIAALLISESSA SOSIOLOGIASSA

Tuukka Kaidesoja

Historiallisessa sosiologiassa tutkitaan ”suuria kysymyksiä”, jotka koskevat tyypillisesti laajojen sosiaalisten rakenteiden ja järjestelmien yhtäläisyyksiä, eroja ja muutoksia jokseenkin pitkällä aikavälillä. Tällaiset kysymykset voivat olla muodoltaan mitä-, missä-, milloin-, kuka-, kuinka- ja miksi-kysymyksiä tai niiden yhdistelmiä. Erityisesti vertailevissa tutkimusasetelmissä kysymykset muotoillaan kontrastiivisesti, kiinnittäen huomiota vertailtavien tapausten yhtäläisyyksiin ja eroihin. Tutkimuksen kohteena historiallisessa sosiologiassa voi olla vaikkapa teollinen vallankumous, kapitalististen talousjärjestelmien historiallinen muotoutuminen Euroopassa, poliittiset vallankumoukset tai globalisaatio. Analyysi voi kohdistua myös Suomen kansakunnan ja valtion muodostumiseen Huittisten pitäjän näkökulmasta tarkasteltuna tai pohjoismaiden asuntopolitiikkojen eroihin. Tällaiset tutkimuskohteet kiinnostavat toisinaan alan tutkijoiden lisäksi myös laajempaa yleisöä – varsinkin, jos niihin liittyy poliittisesti kiistanalaisia ulottuvuuksia.

Historiallisen sosiologian katsotaan usein eroavan perinteisemmästä historian tutkimuksesta siinä, että edellisessä pyritään yleistävien teorioiden kehittelyyn kun taas historian tutkimuksessa painottuvat enemmän historiallisten tapahtumien sekä niiden tulkintojen ja selitysten ainutkertaisuus. Nykyisessä historiallisessa sosiologiassa selittävien teorioiden pätevyysalue tulkitaan

kuitenkin useimmiten historiallisesti ja maantieteellisesti rajalliseksi. Historiallisten sosiologien kriittisyys historiallisten tapahtumien ja aikakausien erityispiirteet huomiotta jättäviä universaaliteorioita kohtaan liittyy usein oletukseen, joka voidaan sosiologi Charles Tillyä mukaillen esittää näin: se, missä ja milloin tutkittava sosiaalinen prosessi tapahtuu, vaikuttaa olennaisesti paitsi prosessin seurauksiin ja yksityiskohtiin myös siihen, miksi se ylipäättään tapahtuu.¹

Saman asian voi muotoilla hieman täsmällisemmin. Historiallisten sosiologien tutkimukset kohdistuvat nimittäin aina jonkin kiinnostuksen kohteeksi rajatun yksittäisen sosiaalisen ilmiön (esim. Suomen nykyisen korkeakoulutusjärjestelmän) tai sosiaalisten ilmiöiden luokan (esim. Euroopan maissa keskiajalla esiintyneiden ammattikuntalaitosten) historiaan. Empiirisissä tutkimuksissa pyritään vastaamaan tällaisia ilmiöitä koskeviin selityskysymyksiin teoretisoimalla, tulkitsemalla ja rekonstruoimalla niitä tuottaneita tapahtumia, prosesseja ja rakenteita nykypäivään säilyneen todistusaineiston perusteella. Näillä toisiinsa kytkeytyneillä tapahtumilla, prosesseilla ja rakenteilla on puolestaan omat erityispiirteensä, kestdnsä ja sosiokulttuuriset kontekstinsa, joiden hahmottaminen on olennaista historiallisten sosiologien tutkimuskysymyksiin vastaamisessa – etenkin, jos sosiologi on omaksunut toimijapohjaisen ja sosiaalisilla mekanismeilla selittämistä painottavan metateoreettisen näkökulman.

Tästä puolestaan seuraa, että samalla yleisellä käsitteellä kuvattun sosiaalisen prosessin syyt ja sen seuraukset voivat olla hyvin erilaisia eri aikoina ja eri paikoissa. Esimerkiksi monille sitä seuranneille kapinoille ja vallankumouksille esikuvana toiminut vuoden 1789 Ranskan vallankumous ja vuoden 1979 Iranin vallankumous, jossa länsimielinen šaahi syöstiin vallasta, poikkesivat syiltään ja seurauksiltaan muun muassa siksi, että niiden historialliset, rakenteelliset ja kulttuuriset kontekstit olivat merkittävästi

erilaiset. Täten historiallisessa sosiologiassa ajatellaan nykyisin varsin yleisesti, että historiallisten sosiaalisten ilmiöiden pakottaminen ennalta määrättyihin ja hyvin yleisiksi tulkittuihin teoreettisiin kategorioihin piirtää menneisyyden ilmiöistä väistämättä sumean ja harhaanjohtavan kuvan. Monet alan tutkijat katsovatkin, että aiempien tutkijasukupolvien kehittälemät universaalit kehitysteoriat, kuten marxilaisen historiallisen materialismin muunnelmat ja rakennefunktionalistiset modernisaatioteoriat, ovat käyttökelpoisia korkeintaan historiallisesti ehdollisten – eli tiettyyn ajalliseen ja paikalliseen ympäristöön rajattujen – teorioiden ja selitysten laatimisen heuristisina apuvälineinä.²

Universaaliteorioiden käyttökelpoisuuden ohella myös kausaalisen selittämisen mahdollisuus on asetettu kyseenalaiseksi historiallisessa sosiologiassa kahdesta eri näkökulmasta, joita voisi kutsua parempien termien puutteessa humanistiseksi ja positivistiseksi. Humanistisessa kritiikissä subjektiivisesti merkityksellisen inhimillisen toiminnan ja kulttuurin ymmärtämiseen tähtäävä tulkinta ja luonnonilmiöiden kausaalisen selittämisen menetelmät asetetaan vastakkain. Tästä lähtökohdasta on argumentoitu, että historiallisessa sosiologiassa tulisi käyttää tulkinnallisia menetelmiä eikä yrittää matkia luonnontieteiden kausaalisia selityksiä, koska niillä ei kritikoiden mukaan päästä käsiksi subjektiivisiin merkityksiin.³ Positivismissä kritiikissä taas oletetaan, että kausaalinen selittäminen liittyy sosiologiassa erottamattomasti tilastollisten menetelmien käyttöön suuria populaatioita koskevien aineistojen analyysissä ja pyrkimykseen esittää ja testata teoreettisia yleistyksiä, jotka selittävät muuttujien tilastollisia yhteyksiä. Koska historiallinen sosiologia kohdistuu useimmiten tietyn tapauksen tai pienen tapausjoukon analysointiin, sen tutkimien sosiaalisten ilmiöiden kausaalista selittämistä on pidetty positivistisen kritiikin mukaan mahdottomana. Tästä näkökulmasta historiallisen sosiologian tulisi joko tyytyä pelkästään

historiallisten prosessien kuvailuun tai pyrkiä mahdollisuuksien mukaan laajentamaan tilastollisten analyysimenetelmien käyttöä.

Näiden kausaalisen selittämisen metodologiaa koskevien kritiikkien lisäksi sosiologi John Goldthorpe on kyseenalaistanut historiallisen sosiologian mielekkyyden alan tutkijoiden käyttämiin aineistoihin vedoten. Hän nimittäin esittää, että historiallisia ilmiöitä tutkivien sosiologien empiiriset aineistot rajoittuvat nykypäivään säilyneisiin historiallisiin jälkiin (*relics*), kuten asiakirjoihin ja käyttöesineisiin, joista he joutuvat päätelemään menneisyyttä koskevia tosiasioita. On yleisesti tiedossa, että suuri osa historiallisista jäljistä on tuhoutunut ajan mittaan ja että niiden tuhoutuminen ei ole ollut täysin sattumanvaraista. Täten nykypäivään säilyneet historialliset jäljet tarjoavat tyypillisesti puutteellisia ja eri tavoin vinoutuneita aineistoja historiallisten ilmiöiden tutkimiseen. Goldthorpen mukaan nykyaikaa tutkivat sosiologit ovat aineistojen suhteen historiallisia sosiologeja olennaisesti paremmassa asemassa. He voivat nimittäin aktiivisesti tuottaa uusia, tilastollisesti edustaviin otoksiin pohjautuvia aineistoja tutkimustensa tarpeisiin. Historialliset sosiologit ovat sitä vastoin täysin nykypäivään säilyneiden jälkien armoilla, eikä heillä ole mitään keinoa arvioida säilyneiden jälkien otoksen tilastollista edustavuutta. Näiden seikkojen vuoksi Goldthorpe katsoo, että sosiologien kannattaisi keskittyä nykyisten sosiaalisten ilmiöiden tutkimiseen ja jättää historiallisesti orientoitunut tutkimus historioitsijoille.⁴

Puolustan tässä luvussa näkemystä, jonka mukaan pyrkimystä kausaaliseen selittämiseen ei tarvitse eikä kannata hylätä historiallisessa sosiologiassa. Laajan mittakaavan sosiaalisia prosesseja voidaan selittää kausaalisesti, vaikka tutkijoilla ei olisikaan käytössään tilastollisen mallintamisen mahdollistavaa empiiristä aineistoa. Tämä edellyttää sitä, että kausaliiteetin käsite, mekanismeilla selittäminen, sosiaaliset mekanismit ja teorioiden rooli

tutkimuksessa ymmärretään tavalla, jota luvussani täsmennän ja perustelen. Nähdäkseni historiallisten prosessien kausaaliset selitykset voidaan usein muotoilla teoreettisia mekanismimalleja hyödyntävinä kausaalisina narratiiveina, joilla vastataan tutkimuksessa täsmennettyihin ja usein kontrastiivisesti muotoiltuihin selityskysymyksiin. Historiallisten sosiologien rakentamat kausaaliset narratiivit siis rekonstruoivat valikoivasti selitettävän sosiaalisen ilmiön (tai jonkin sen olennaiseksi määritellyn aspektin) tuottaneen tapahtumasarjan siten, että tutkimuskysymykseen vastaaminen on mahdollista. Vaikka tutkimuksen lopputuloksena syntyvät kausaaliset narratiivit vastaavat useimmiten suuriin tutkimuskysymyksiin, niiden rakentamisessa ja arvioinnissa on kuitenkin olennaista, että alkuperäinen selityskysymys puretaan pienemmiksi osakysymyksiksi, jotka ovat tutkijoiden hallittavissa. Näitä kysymyksiä ja niihin vastaavia selityksiä on viime aikoina hahmotettu historiallisessa sosiologiassa muun muassa harvinaisen hetken (*rare moment*), kriittisen käänteen (*critical conjuncture*) ja polkuriippuvuuden (*path dependency*) käsitteiden avulla, joita myös tarkastelen tässä luvussa. Lopuksi esittelen lyhyesti niin sanotun prosessin jäljityksen (*process tracing*) menetelmän, joka on lupaava metodi mekanismiselitysten kehittelyyn ja empiiriseen arviointiin historiallisen sosiologian kontekstissa. Ennen näiden ideoiden ja käsitteiden täsmenämistä taustoitan niitä koskevaa keskustelua kuvailemalla historiallisten sosiologien vastausta mainittuihin kritiikkeihin.

TILASTOLLINEN MALLINNUS JA HISTORIAALLINEN SOSIOLOGIA

Monet historialliset sosiologit yhtyvät positivistiseen kritiikkiin siinä, että useita vuosikymmeniä tai jopa vuosisatoja kestäneiden sosiaalisten prosessien tutkimuksessa on vain harvoin mahdollista

hankkia sellainen empiirinen aineisto, joka mahdollistaisi tilastollisten menetelmien tehokkaan käytön muuttujien riippuvuuksien analyysissa ja kausaalipäätelmien tekemisessä.⁵ Näin on siksi, että tutkittavien prosessien tapauksia (tai analyysiyksiköjä) on usein yksinkertaisesti liian vähän tilastollisesti merkitsevien mallien rakentamiseksi vertailevassa tutkimuksessa. Lisäksi pitkän aikavälin sosiaalisia prosesseja koskevien pitkittäisaineistojen muodostaminen eri lähteistä voi olla liian työlästä tai olemassa olevat aikasarja-aineistot osoittautua liian aukkoisiksi ja epäluotettaviksi tilastollisen mallintamisen tarpeisiin. Saman yleisen kategorian tapauksiksi luokitellut sosiaaliset järjestelmät, kuten valtiot, kaupungit tai perheet, tai episodit – kuten vallankumoukset tai yhteiskunnalliset liikkeet – voivat myös paljastua lähemmässä tarkastelussa yksityiskohdiltaan liian erilaisiksi, muuttuviksi ja kontekstisidonnaisiksi ilmiöiksi, jotta niiden ominaisuuksia olisi mielekäästä vertailla käyttämällä yleisesti määriteltyjä tilastollisia muuttujia. Historiallisia sosiologeja kiinnostavat tapaukset eivät siis useinkaan täytä oletuksia, joita tilastollisten mallien käyttö tilastollisten ja kausaalipäätelmien tekemiseen ja empiiriseen arviointiin useimmiten edellyttää.⁶

On myös esitetty, että tilastollisten mallien kausaalitulkintojen ontologiset oletukset eivät itse asiassa ole yhteensopivia historiallisessa sosiologiassa ja poliittisessa historiassa viime vuosikymmeninä kehiteltyjen selittävien teorioiden ontologisten oletusten kanssa.⁷ Näissä teorioissa nimittäin usein painotetaan toimijoiden strategista toimintaa ja sosiaalisia vuorovaikutuksia, ideoita ja kognitiivisia kehyksiä, vuorovaikutuksia sääteleviä instituutioita ja valtasuhteita, yhteiskunnallisia liikkeitä ja uusien kollektiivisten toimijoiden luomista, kontingenttien tapahtumien (eli tapahtumien, jotka eivät seuraa välttämättä aiemmista tapahtumista) ja tapahtumien tapahtumisjärjestyksen ja keston merkitystä sekä sosiaalisten prosessien polkuriippuvuutta ja siihen

liittyviä takaisinkytkentämekanismeja.⁸ Tällaisten seikkojen hahmottaminen ja niitä koskevien teorioiden testaaminen pelkästään tilastollisen mallintamisen menetelmiä käyttämällä on käytännössä mahdotonta. Tämän vuoksi tilastolliseen mallinnukseen pohjautuva metodologia ei useimpien historiallisten sosiologiien mukaan voi ainakaan yksistään toimia historiallisten prosessien kausaalisen analyysin metodologisena perustana. Millainen metodologinen lähestymistapa sen voisi sitten korvata historiallisessa sosiologiassa?

Vaikka kysymykseen ei ole yleisesti hyväksyttyä vastausta, hahmottelen tässä luvussa tällaisen lähestymistavan yleisiä piirteitä aihepiiristä käytyjen keskustelujen pohjalta. Ensinnäkin generatiivinen käsitys kausaalisuudesta vaikuttaisi lupaavalta lähtökohdalta tähän tarkoitukseen.⁹ Siinä havaittavia vaikutuksia tuottavia ja tapahtumia toisiinsa kytkeviä singulaarisia kausaalisia prosesseja pidetään ontologisesti perustavampina kuin populaatiotason muuttujien tilastollisia säännönmukaisuuksia ja riippuvuuksia. Tästä näkökulmasta sen enempiä empiiriset säännönmukaisuudet kuin muuttujien kontrakfaktuaalinen riippuvuuskaan eivät ole kausaalisuutta määritteleviä piirteitä, vaikka todet kausaali- väitteet mahdollistavatkin myös kontrafaktuaalisten väitteiden esittämisen ja havaituilla säännönmukaisuuksilla voidaan puolestaan empiirisesti tukea kausaaliväitteitä (vrt. Kuorikosken luku). Syytä ja seurausta yhdistävät nimittäin esitetyistä kausaaliväitteistä ja niiden esittäjistä riippumattomat kausaaliset prosessit ja mekanismit, jotka pohjimmiltaan koostuvat toistensa kanssa vuorovaikuttavista entiteeteistä ja niiden aktiviteeteista tietyssä ympäristössä. Kausaalisten mekanismien osina toimivilla entiteeteillä oletetaan puolestaan olevan niiden sisäiseen rakenteeseen tai rakenteelliseen asemaan perustuvia dispositionaalisia kausaalisia ominaisuuksia, jotka mahdollistavat niiden aktiviteetit (ks. myös Ruonavaaran luku).

Näin ollen generatiivisen kausaalisuuden näkökulmasta historiallisen tutkimuksen metodologian kannalta hyödyllisiä eivät ole mitkä tahansa jossittelut vaan ainoastaan sellaiset kontrafaktuaalit, joiden oletukset historiallisten toimijoiden ja toiminnan kontekstien kausaalisista ominaisuuksista ovat riittävän lähellä empiiriseen tutkimukseen pohjautuvaa tietoa aktuaalisten historiallisten toimijoiden ja toiminnan kontekstien kausaalisista ominaisuuksista – eli kontrafaktuaalit, joilla voidaan olettaa olleen realistinen mahdollisuus toteutua mutta jotka kuitenkin jäivät syystä tai toisesta toteutumatta. Myöskään inhimillisen toiminnan ja toimijuuden kausaalitulkinta ei tuota ongelmia generatiivisen kausaalisuuden näkökulmasta, koska ihmisillä voidaan perustellusti olettaa olevan heidän kehittyneiden aivojensa, muiden kehollisten prosessien ja toiminnan sosiokulttuuristen ympäristöjen mahdollistamia kognitiivisia kykyjä tavoitteelliseen ja sosiaaliseen toimintaan (vrt. Kokkosen luku).

Vaikka tapaustutkimuksia koskevassa metodologisessa keskustelussa ei vallitsekaan yksimielisyyttä kausaaliiteetin käsitteen tulokinnasta, tarjoaa generatiivinen käsitys kausaalisuudesta luontevan lähtökohdan juuri tapaustutkimuksissa käytettyjen kausaalianalyysin menetelmien kehittämiseksi ja käyttämiseksi.¹⁰ Tapaustutkimuksiin liittyvän kausaalisien selittämisen metodologian erottaminen tilastollisen analyysin metodologiasta sallii myös sen, että samaa tapausta ja siinä esiintyviä kausaalisia mekanismeja voidaan tutkia käyttämällä erityyppisiä todistusaineistoja ja menetelmiä, joilla kullakin on omat vahvuutensa ja rajoituksensa. Monien erityyppisten aineistojen käyttö puolestaan mahdollistaa lähdekriittisten menetelmien käytön ja erilaisten aineistojen laadun ja luotettavuuden vertailun (Seppälä käsittelee luvussaan tarkemmin lähdekritiikkiä). Tällöin yksittäisten aineistojen aukkoisuus ja vinoutuneisuus eivät välttämättä ole esteenä tiettyä menneisyyden tapausta tai pientä tapausjoukkoa koskeville kausaalipäätelmille,

koska päätelmien luotettavuutta voidaan parantaa käyttämällä useita erilaisia ja toisistaan riippumattomia aineistoja. Mahdollisuus tällaiseen *aineistotriangulaatioon* vähentää huomattavasti Goldthorpen edellä esitellyn historiallisen sosiologian kritiikin purevuutta.

Edellä sanotusta ei kuitenkaan seuraa, että erilaiset menneisyyttä koskevat tilastot, rekisterit ja aikasarja-aineistot eivät olisi historiallisen sosiologian tärkeitä aineistoja. Päinvastoin, ne tarjoavat välttämätöntä tietoa populaatiotason ilmiöistä ja niiden ajallisesta kehityksestä. Tapaustutkimuksen menetelmien painottaminen historiallisten prosessien tutkimuksessa ei myöskään ole ristiriidassa sen kanssa, että joidenkin tutkimusaiheiden kohdalla tilastollisten mallien rakentaminen voidaan hedelmällisesti yhdistää sosiaalisten mekanismien teoreettiseen mallintamiseen ja tapaustutkimuksiin. Esimerkiksi hyvinvointivaltioiden sosiaalipolitiikan historiallista kehitystä eri maissa vertailleet tutkijat ovat onnistuneesti yhdistäneet tilastollisen mallintamisen menetelmien ja tapaustutkimuksen menetelmien (esim. prosessin jäljitys) käytön.¹¹ Tämän on mahdollistanut paitsi tutkimusaiheeseen liittyvien pitkittäisaineistojen luotettavuus ja monipuolisuus (esim. valtiollisten toimijoiden laatimat ja arkistoimat rekisterit ja tilastot OECD-maissa) myös aikasarja-aineistojen analysointiin kehitetyt tilastolliset menetelmät. Eri menetelmien yhdistämisen onnistumista edistää se, että niitä käyttävät tutkijat hahmottavat eri tutkimusasetelmien ja niissä käytettyjen menetelmien oletukset, vahvuudet ja rajoitukset (vrt. Ruonavaaran luku). Tässä luvussa keskityn kuitenkin mekanismeilla selittämisen yleisten lähtökoh- tien luonnehtimiseen ja tapaustutkimuksiin liittyviin teoreettisiin ja metodologisiin kysymyksiin historiallisen sosiologian kontekstissa.

SOSIAALINEN TOIMINTA JA MEKANISMEILLA SELITTÄMINEN

Ihmisen toiminnalla on ollut olennainen merkitys sosiaalisten ilmiöiden ja yhteiskuntien historiassa. Mekanismeilla selittämistä suosivat historialliset sosiologit ajattelevatkin usein, että *intentionaalisille* (eli päämäärien asettamiseen ja niiden saavuttamisen kannalta tarkoituksenmukaisten keinojen valintaan kykeneville) toimijoille ja heidän sosiaalisille vuorovaikutuksilleen tulee myöntää erityisasema sosiaalisia prosesseja koskevassa kausaalianalyysissa. Tällöin on mahdollista huomioda paitsi toimijoiden toiminnalleen antamat subjektiiviset merkitykset ja tilannemäärittelyt myös heidän toimintansa arvioinnissa käyttämänsä normatiiviset standardit, kun sosiaalisia ilmiöitä ryhdytään selittämään kausaalisesti (ks. myös Kokkosen luku). Tämä puolestaan mahdollistaa edellä käsitellyn ”humanistisen kritiikin” lähtökohtien kyseenlaistamisen. Intentionaalisten toimijoiden roolin korostamisen ei kuitenkaan tarvitse tarkoittaa silmien ummistamista muun tyyppisten kausaalisten toimijoiden (esim. bakteerit, virukset, eläimet ja teknologiset artefaktit) ja olosuhteiden (esim. paikalliset luonnonvarat, ekosysteemit ja ilmasto) kausaalisilta vaikutuksilta sosiaaliseen elämään. Intentionaaliset toimijat (lyhyesti: toimijat), kuten ihmisyksilöt tai organisoituneet ryhmät, ovat kuitenkin tietävästi ainoita historiallisia olentoja, jotka kykenevät tavoitteellisesti muuttamaan yhteiskuntaa – siitä huolimatta, että asiat eivät läheskään aina suju toimijoiden suunnitelmien mukaisesti.

Monet historialliset sosiologit painottavat, että ihmistoimijat ovat paitsi intentionaalisia myös sosiaalisia ja kulttuurisia olentoja. Toimijat siis orientoituvat toisten toimijoiden intentionaaliseen toimintaan siten, että he pyrkivät ottamaan heidän käsityksensä ja tavoitteensa huomioon sosiaalisessa toiminnassaan. Tällöin he

voivat tavoitella joko sosiaalista vuorovaikutusta edistäviä päämääriä, kuten yhteistoimintaa toisten kanssa, toisten auttamista tai toisten hyväksyntää, tai yhteiselon kannalta vähemmän suotuisia päämääriä, kuten toisista hyötymistä, konfliktien lietsomista tai toisten alistamista. Myös toiminnan päämäärien sekoitukset ovat mahdollisia, kuten esimerkiksi pyrkimys parantaa oman viiteryhmän jäsenten asemaa hakeutumalla konfliktiin poliittisen valtaeliitin kanssa. Toimijoiden myös oletetaan toimivan tietyissä sosiaalishistoriallisissa ja materiaalisissa olosuhteissa, jotka rajaavat heidän toimintamahdollisuuksiaan ja joihin he itse pystyvät vaikuttamaan vain rajallisesti. Esimerkiksi valtasuhteet ja resurssien jakautuminen ihmisryhmien välillä, sosiaaliset verkostot, institutiot, infrastruktuurit sekä eri alueiden luonnonvarat ja ekologiset ympäristöt ovat useimmiten muotoutuneet pitkien ajanjaksojen kuluessa eivätkä ne ole yleensä helposti kenenkään yksittäisen toimijan muutettavissa. Toimijoiden tulkitaan historiallisesti orientoituneessa sosiologiassa usein myös sosiaalistuvan vallitseviin sosiaaliin ja kulttuuriin ympäristöihin, minkä vuoksi samankaltaisissa ympäristöissä ja sosiaalisissa asemassa olevien toimijoiden oletetaan usein ainakin jonkin verran muistuttavan toisiaan kognitiivisilta kyvyiltään, taidoiltaan, ajatuksiltaan ja intresseiltään.

Toimijoiden sosiaalisuutta koskevien oletusten pohjalta on ymmärrettävää, että historiallisessa sosiologiassa kiinnostus kohdistuu useimmiten yksilöiden toimintaan erilaisten ryhmien jäseninä ja sosiaalisten kategorioiden edustajina tai organisoitujen ryhmien toimintaan jonkin laajemman sosiaalisen järjestelmän osina. Siten historialliset sosiologit käyttävät tutkimuksissaan usein käsitteitä, jotka viittaavat toimijoiden ryhmäjäsenyyksien sekä sosiaalisten ja muiden rakenteellisten asemien perusteella eriteltyihin toimijatyyppeihin – esimerkiksi talonpojat, käsityöläiset, palkkatyöläiset, yrittäjät, kansanedustajat, papit, yritykset, puolueet ja ammattiyhdistykset – pikemmin kuin historiallisten

yksilöiden erisnimiä. Mekanismeilla selittämistä kannattavilla sosiologeilla on myös tapana korostaa, että useiden toimijoiden intentionaalisen toiminnan ja sosiaalisten vuorovaikutusten tarakoittamattomat seuraukset ovat monesti niiden tarkoitettuja seurauksia kiinnostavampia sosiaalisten prosessien teoretisoinnissa ja selittämisessä. Toiminnan tarkoittamattomat seuraukset ovat nimittäin usein jollain tavalla yllättäviä, ja historialliset toimijat eivät itse välttämättä edes tiedosta niitä – tai ainakaan niitä tuotavia sosiaalisia mekanismeja. Siten mikrotoimijoiden ja heidän vuorovaikutustensa makrovaikutusten suhde tulkitaan kompleksiseksi ja sen täsmentäminen olennaiseksi haasteeksi sosiaalisilla mekanismeilla selittämisessä (ks. Ylikosken luku).

Sosiaalisia mekanismeja koskevassa teorianmuodostuksessa nojataan toisinaan johonkin tiettyyn toimintateoriaan, joka oletetaan universaaliksi eli päteväksi kaikkeen inhimilliseen toimintaan ajasta ja paikasta riippumatta. Rationaalisen valinnan teoria ja habituaalisen toiminnan teoria ovat esimerkkejä toimintateorioista, joita on ehdotettu sosiaalisten prosessien ja mekanismien teoretisoinnin universaaliksi perustaksi. Tällöin tietty toimintateoria otetaan sosiaalisten prosessien tutkimuksessa annettuna ja empiirinen arviointi kohdistetaan selittävässä tutkimuksessa sen perusoletuksia ja käsitteitä käyttämällä muotoiltuihin kilpaileviin teorioihin ja malleihin. Esimerkiksi rationaalisen valinnan teorian standardiversiossa oletetaan, että rationaaliset toimijat laittavat preferenssinsä johdonmukaisen hierarkkiseen järjestykseen (eli toimijoiden preferenssit toteuttavat niin sanotun transitiivisuusehdon), että heidän tietonsa toimintavaihtoehtoista ovat täydelliset ja että he maksimoivat toiminnallaan preferenssejään. Lähtemällä liikkeelle näistä (tai niitä hieman väljemmistä) rationaalisuusoletuksista useiden toimijoiden valintojen keskinäisriippuvuuksia voidaan mallintaa esimerkiksi peliteoreettisesti, jolloin toiset toimijat ja heidän valintansa muodostavat osan tietyn

toimijan strategista toimintaympäristöä. Rationaalisen valinnan teoria tarjoaa siis sisäisesti johdonmukaisen kielen, joka periaatteessa mahdollistaa minkä tahansa toiminnan matemaattisen mallintamisen.¹²

Tietyn universaaliksi tulkitun toimintateorian käyttö mekanismiselitysten muotoilun *ainoana* metateoriana on kuitenkin historiallisen sosiologian kontekstissa ongelmallista ainakin kolmesta syystä. Ensinnäkin sosiaalinen toiminta vaikuttaa liian monimuotoiselta ilmiöltä käsitteellistettäväksi kattavasti minkään yhden toimintateorian käsittein. Molemmat edellä mainituista toimintateorioista soveltuvat joidenkin sosiaalisten ilmiöiden selittämiseen mutta ovat harhaanjohtavia monien muiden ilmiöiden selittämisessä. Esimerkiksi rationaalisen valinnan teoria on toisinaan hyvä väline mallinnettaessa yritysten ja kuluttajapopulaatioiden käyttäytymistä institutionalisoituneilla markkinoilla. Selitettäessä ihmisten ja organisoitujen ryhmien sosiaalista toimintaa markkinakontekstin ulkopuolella teoria on kuitenkin monesti harhaanjohtava siihen sisältyvien rationaalisuusoletusten epärealistisuuden ja mahdollisia selittäviä tekijöitä koskevien rajoitusten vuoksi. Onkin esitetty, että rationaalisen valinnan teorian rajallinen selitysvoima perustuu toiminnan rakenteelliseen ympäristöön liittyviin tekijöihin pikemminkin kuin oletuksiin toimijoiden valintoihin liittyvistä mielenliikkeistä.¹³ Jos tällainen rakenteellinen tulkinta rationaalisen valinnan teoriasta otetaan todesta, herää kysymys, miksi teorian peruskäsitteet näyttävät puhuvan toimijoiden valinnoista ja päätöksistä pikemmin kuin sosiaalisista rakenteista ja instituutioista. Lisäksi rationaalisen valinnan teorian toimijoita koskevia perusoletuksia on kritisoitu yhä useammin ihmismieltä koskevan empiirisen tutkimuksen perusteella. Tämä arvostelu pohjautuu muun muassa kokeelliseen tutkimukseen käyttäytymistaloustieteessä ja kulttuurisessa psykologiassa. Tämä on ajanut tutkijoita kehittämään rationaalisen valinnan teoriasta uusia versioita,

joissa teorian rationaalisuusoletuksia on muokattu psykologisesti realistisemmiksi.¹⁴

Historiallisessa sosiologiassa selittävän tutkimuksen kohteena voi olla tietyn toimintatyyppin historiallinen muotoutuminen, jolloin tutkimus kyseenalaistaa mahdollisuuden kehittää sosiaalisen toiminnan universaaliteoria. Esimerkiksi Max Weberin historialliset tutkimukset, kuten *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* (alkuteos 1905), sisältävät analyyseja erilaisia päämääriä ja niiden saavuttamisen keinojen tehokkuutta vertailevan päämäärärationaalisien toimintatyyppien historiallisesta muotoutumisesta taloudellisen toiminnan institutionaalisessa kontekstissa. Toisin kuin esimerkiksi rationaalisien valinnan teorian universaalitulkinnassa oletetaan, päämäärärationaalinen toimintatyyppi muodostaa Weberin mukaan vain yhden toiminnan ideaalittyyppin, jonka kautta ihmisten monimuotoista sosiaalista toimintaa on mahdollista hahmottaa – kolme muuta ovat arvorationaalinen, affektuaalinen ja traditionaalinen toiminta.¹⁵ Päämäärärationaalista sosiaalista toimintaa löytyy hänen mukaansa nimittäin lähinnä taloudellisen sosiaalisen toiminnan kontekstista modernin kapitalismin yhteydestä, ei juurikaan sitä edeltäneistä yhteiskunnista. Vaikka Weberin kalvinistisen etiikan ideologista merkitystä painottavaa selitystä kapitalismin synnylle tai sen legitimoinnille on kritisoitu, hänen historiallinen lähestymistapansa toiminnan teoretisointiin on edelleen yleinen historiallisessa sosiologiassa.

Ihmisyksilöiden ohella historiallisessa sosiologiassa kiinnitetään usein huomiota erilaisiin organisoituihin ryhmiin, joita voidaan ainakin joissain tapauksissa pitää kollektiivisina toimijoina. Kollektiivien toiminta ei kuitenkaan ole täsmälleen samassa mielessä intentionaalista kuin ihmisyksilöiden toiminta, koska organisoiduilta ryhmiltä puuttuu oma tietoisuus ja niiden toiminta toteutuu niiden jäsenten sosiaalisessa toiminnassa, jossa usein hyödynnetään myös erilaisia artefakteja ja teknologioita.¹⁶ Voidaan

silti väittää, että esimerkiksi Euroopan maiden korkeakoulutusjärjestelmien viime vuosikymmenten muutoksia ei ole mahdollista ymmärtää ottamatta huomioon ihmisyksilöiden ohella (tai asemasta) erilaisten kollektiivisten toimijoiden – kuten OECD, EU, hallitukset, parlamentit, ministeriöt, muiden maiden yliopistot ja eri tahoja edustavat etujärjestöt – toimintaa ja niiden kollektiivisia intressejä, tavoitteita ja keskinäisiä vuorovaikutuksia. Yliopistojen kiristynvä kilpailu valtioiden niukkenevasta budjettirahoituksesta ja sen kompensoiminen ulkoisella rahoituksella, koalitionmuodostus poliittisten puolueiden ja erilaisten intressiorganisaatioiden kesken yliopistoja koskevien lakien säätämisessä ja muiden maiden menestyneiksi arvioitujen yliopistojen strategioiden jäljittely eri yliopistoissa ovat esimerkkejä funktionaalisesti organisoitujen kollektiivisten toimijoiden välisistä vuorovaikutuksista, joiden vaikutuksia on hankalaa, ellei mahdotonta, selittää pelkästään ihmisyksilöiden toimintaan, suhteisiin ja vuorovaikutuksiin viittaamalla.¹⁷

Näiden seikkojen vuoksi eräänlainen toimintateoreettinen pluralismi näyttäisi olevan parhaiten perusteltu lähtökohta kehiteltäessä sosiaaliin mekanismeihin viittaavia selityksiä historiallisille sosiaalisille ilmiöille.¹⁸ Tässä lähestymistavassa eri toimintateorioiden käsitteellisiä resursseja käytetään sosiaalisten mekanismien teoretisoinnin ja mekanismiselitysten muotoilun heuristisina apuvälineinä. Erityyppisten ilmiöiden selittämisessä voidaan siten käyttää erilaisia toimintateoreettisia lähtökohtia ja toisinaan myös yhdistellä oletuksia eri teorioista. Toimintateorioiden moninaisuutta ja toisiaan täydentävyyttä korostavasta näkökulmasta ei ole perusteltua esittää rationaalisen valinnan teorian ja sen muunnelmien – sen enempää kuin minkään muunkaan toimintateorian – hylkäämistä historiallisessa sosiologiassa. Haasteena on pikemminkin määrittää kunakin toimintateorian pätevyysalueen rajat. Toisin kuin esimerkiksi

rationaalisen valinnan teoriaan sitoutuneet sosiologit Edgar Kiser ja Michael Hechter olettavat, ainoaa vaihtoehtoa universaalille teorialle eivät muodosta teoriattomat induktiiviset yleistyks¹⁹. Myös useat pätevyysalueeltaan rajallisiksi tulkitut ja toisiaan täydentävät toimintateoriat tarjoavat universaaliteorialle vaihtoehtoisen meta-teoreettisen lähtökohdan mekanismimallien ja -skeemojen rakentamiselle historiallisessa sosiologiassa.

SOSIAALISET MEKANISMIT JA SOSIAALISET RAKENTEET

Kausaalisilla mekanismeilla selittäminen esitetään historiallisessa sosiologiassa usein vaihtoehdoksi sellaiselle tilastollisten menetelmien käytölle, jossa tyydytään makromuuttujien tilastollisten riippuvuuksien analyysiin.²⁰ Kriitikoiden mukaan tilastollisia menetelmiä käytettäessä muuttujien korrelaatioita tuottavat generatiiviset prosessit ja mekanismit jäävät useimmiten liian vähälle huomiolle, eikä niiden yksityiskohtia koskevia oletuksia edes pyritä täsmentämään tai arvioimaan empiirisesti (vrt. Tötön luku). Lisäksi mekanismeilla selittäminen asetetaan usein vastakkain marxilaisen historiallisen materialismin ja modernisaatioteorioihin liittyvän rakennefunktionalistisen selittämisen kanssa, joihin katsotaan sisältyvän ongelmallisia holistisia elementtejä, kuten esimerkiksi ajatus historian kulkua ohjaavista kehityslaeista.²¹ Tällaiset universaaliteoriat nimittäin houkuttelevat tarkastelemaan koko ihmiskunnan historiaa yksipuolisesti esimerkiksi tuotantosuhteiden ja tuotantovälineiden dialektiikkaan kytkeytyvien luokkataistelujen historiana tai funktionaalisesti eriytyneen modernin yhteiskuntajärjestelmän kehittymisenä. Tällöin on riskinä, että teoriasta lumoutunut sosiologi pyrkii sovittamaan historiallisen todistusaineiston väkisin suosikkiteoriaansa abstrakteihin mutta joustaviin kategorioihin ja unohtaa kokonaan vaihtoehtoisten selitysten ja paikallisten erojen tarkastelun. Kausaalisen mekanismin

käsite on kuitenkin hyvin monimerkityksinen, ja toisinaan sitä käytetään myös edellisiä lähestymistapoja puolustettaessa. Tällöin mekanismit tulkitaan joko ”väliin tuleviksi muuttujiksi” tai laajojen sosiaalisten järjestelmien toimintaa ohjaaviksi prosesseiksi, joiden välityksellä ne hakeutuvat tasapainoon ja toteuttavat funktioitaan tai muuttuvat muodosta toiseen. Tässä luvussa hylkään nämä molemmat käsitykset kausaalisista mekanismeista ja keskityn sellaisen mekanismikäsitteen luonnehtimiseen, jossa korostuvat sosiaalinen toiminta ja toimijoiden sosiaaliset vuorovaikutukset. Se nähdäkseni muodostaa lupaavimman lähtökohdan mekanismeilla selittämiseen historiallisessa sosiologiassa.

Sosiaalinen toiminta ei tapahdu koskaan sosiaalisessa ja kulttuurisessa tyhjiössä, minkä vuoksi sosiaalisten mekanismien voidaan katsoa eroavan esimerkiksi fotosynteesin ilmiötä selittävistä kausaalisista mekanismeista biologiassa. Sosiaalisessa toimintaan vaikuttaa siis olennaisesti toimijoiden sosiaalisista suhteista, normatiivisista instituutioista, kulttuurisista merkityksistä ja käytössä olevista materiaalisista resursseista koostuva rakenteellinen ympäristö. Historiallisessa sosiologiassa oletetaan usein, että toimijat toimivat jossain rakenteellisessa asemassa ja ovat omakseen osaksi sosiaalista toimintaansa (tai ottavat toiminnassaan huomioon) sekä yleisiä että erityisesti heidän asemaansa liittyviä virallisia ja epävirallisia sosiaalisia normeja, joita kutsutaan usein myös instituutioiksi. Tietyssä asemassa olevat sosiaaliset toimijat voivat myös jakaa samankaltaisia intressejä, toimintatapoja, ajattelumalleja ja kognitiivisia kehyksiä, jotka ohjaavat heidän toimintaansa. On kuitenkin kiistanalaista, miten sosiaalisen toiminnan rakenteellinen konteksti tulisi käsitteellistää ja huomioida sosiaalisen mekanismin käsitteen määrittelyssä ja sosiaaliin mekanismeihin viittaavissa selityksissä.²² Koska kysymys on olennainen historiallisen sosiologian kannalta, käsittelen seuraavaksi

kahta tulkintaa sosiaalisista mekanismeista, joissa niiden suhde sosiaaliin rakenteisiin ymmärretään eri tavalla.

Generatiivisen kausaalisuuden käsitettä ja kausaalisilla mekanismeilla selittämistä puolustava kriittisen realismin koulukunta on saavuttanut jokseenkin tukevan jalansijan historiallisessa sosiologiassa.²³ Vaikka lähestymistavan sisällä ei vallitse yksimielisyyttä sosiaalisten rakenteiden ja sosiaalisten mekanismien suhteesta, monet kriittiset realistit näyttävät samastavan sosiaaliset mekanismit sosiaalisten asemien välttämättömistä ja sisäisistä suhteista (*internal relations*) koostuvien ”sosiaalisten syvärakenteiden” kausaalisten vaikutusten kanssa.²⁴ Tällaisia sisäisiä suhteita on heidän mukaansa muun muassa kapitalistin ja palkkatyöläisen, parlamentaarikon ja äänestäjän sekä oppilaan ja opettajan sosiaalisten asemien (tai roolien) välillä, joita ei voi määritellä toisistaan irrallaan. Kriittisten realistien ajatuksena näyttää siis olevan, että sisäiset suhteet konstituivat niiden toisiinsa kytkemiä sosiaalisia asemia määrittämällä toimijoiden käytössä olevia resursseja, tehtäviä, toimintaa säateleviä normeja ja rakenteellisia intressejä. Konkreettisenä esimerkkinä sosiaaliseen rakenteeseen kytkeytyvästä mekanismista kriittistä realismia edustava Andrew Sayer mainitsee Karl Marxin teoretisoiman voiton suhdeluvun laskutendenssin lain, joka hänen tulkintansa mukaan kuvaa kapitalististen tuotantosuhteiden olemukseen liittyvää kausaalista tendenssiä.²⁵

Tähän yleiseen käsitykseen sosiaalisista rakenteista ja niihin liittyvistä sosiaalisista mekanismeista sisältyy kuitenkin ongelmia tai vähintäänkin puutteita. Kriittiset realistit kylläkin korostavat, että sosiaalisten rakenteiden (esim. kapitalistiset tuotantosuhteet tai roolirakenteet) kausaaliset vaikutukset aina toteutuvat eri rakenteellisissa asemissa toimivien yksilötoimijoiden toiminnassa, ja olettavat toimijoiden aktiviteeteillaan uusintavan ja muuttavan sosiaalisia rakenteita. Tämän vuoksi he eivät katso syyllistyvänsä sosiaalisten rakenteiden ongelmalliseen esineellistämiseen.

Tästä huolimatta kriittiset realistit eivät kuitenkaan onnistu riittävän selkeästi erittelemään olettamiensa abstraktien sosiaalisten rakenteiden luonnetta ja niiden suhdetta konkreettisten sosiaalisten toimijoiden vuorovaikutuksiin. Kuvatessaan sosiaalisten rakenteiden, joilla on ”emergentejä kausaalisia voimia”, ja toiminnan suhdetta he pikemminkin sijoittavat konkreettisen toiminnan ja abstraktit sosiaaliset rakenteet toisistaan erillisille ontologisille tasoille ja näin sekoittavat kausaaliset ja käsitteelliset suhteet.²⁶ Tämä saattaa puolestaan kannustaa kriittisen realismin kannattajia korvaamaan sosiaalisten ilmiöiden empiirisen tutkimuksen niiden teoretisoinnilla nojatuolista käsin (vrt. Ruonavaaran luku).

Kriittistä realismia kannattava sosiologi Dave Elder-Vass on vastannut tällaisiin haasteisiin kehittämällä uuden teorian sosiaalisista rakenteista ja niiden emergenteistä kausaalisista voimista, jossa hän hylkää Bhaskarin ja kumppanien käyttämän sisäisen suhteen käsitteen ja kritisoi kausaalisten voimien attribuoimista toimijoista erillisille ja abstrakteille ”sisäisille suhteille”. Elder-Vass tulkitsee sosiaalisten rakenteiden olevan konkreettisia entiteettejä, jotka koostuvat toimivista ihmisistä sekä heidän välisistään suhteista ja vuorovaikutuksista. Hän havainnollistaa yksityiskohtaisesti, miten erityyppisten sosiaalisten rakenteiden (esim. organisaatiot ja instituutioita ylläpitävät normipiirit) kausaaliset voimat ovat riippuvaisia niiden osina toimivista yksilöistä, heidän ominaisuuksistaan ja keskinäisistä suhteistaan. Tällä tavalla Elder-Vass pystyy selventämään sosiaalisten rakenteiden ontologista asemaa ja riippuvuutta ihmisten toiminnasta, uskomuksista ja sosiaalisista vuorovaikutuksista, vaikka ei käsittelekään työssään yksityiskohtaisesti sosiaalisilla mekanismeilla selittämiseen liittyviä metodologisia kysymyksiä.²⁷

Muun muassa kriittisten realistien sosiaalisen rakenteen käsitteeseen ja sen sukulaiskäsitteiden käyttöön liittyvien sekaannusten ja epäselvyyksien vuoksi on ymmärrettävää, että esimerkiksi

eräät analyttiset sosiologit hylkäävät kokonaan yhteiskuntaluokan, instituution ja kulttuurin kaltaiset yhteiskuntateoreettiset käsitteet mekanismiselitysten muotoilussa.²⁸ Analyttisten sosiologien kritiikki hyvin abstrakteja yhteiskuntateoreettisia keskusteluja kohtaan koskee pääasiassa sitä, että heidän mukaansa nämä keskustelut ovat irronneet empiirisestä sosiologisesta tutkimuksesta ja siinä käytetyistä metodeista irralliseksi saarekkeeksi, jossa yhteiskuntateoreetikot kehittelevät jatkuvasti uusia teoreettisia termejä ja kilpailevia määritelmiä niille. Tällöin hämärtyy hyvin abstraktien ja usein varsin epätarkasti muotoiltujen yhteiskuntateoreettisten käsitteiden suhde konkreettisten yksilöiden toimintaan, toimintamahdollisuuksiin, sosiaalisiin verkostoihin ja sosiaalisiin vuorovaikutuksiin viittaaviin käsitteisiin, joita analyttiset sosiologit pitävät sosiaalisten ilmiöiden selitysten muotoilussa olennaisina ja usein myös riittävinä.

Analyttisen sosiologian liikkeen keulahahmo Peter Hedström esittääkin, että sosiaalisen mekanismin käsite ”kuvaa entiteettien ja aktiviteettien konstellatiota, joka on organisoitu siten, että se säännönmukaisesti tuottaa tietyntyyppisen lopputuloksen”.²⁹ Hänen mukaansa sosiaaliset mekanismit koostuvat toimijoista, joilla on erilaisia uskomuksia, haluja ja toimintamahdollisuuksia, sekä heidän toisiinsa kytkeytyneistä aktiviteeteistaan ja sosiaalisista vuorovaikutuksistaan. Näin ymmärretyt sosiaaliset mekanismit on hyvä pitää erillään niitä kuvaamaan pyrkivistä mekanismiskeemoista tai -malleista. Mekanismiskeeman käsite tarkoittaa abstraktia ja typistettyä kuvausta kausaalisesta mekanismista (tai mekanismityypistä), joka voi olla kvalitatiivinen kuvaus mekanismista, mekanismia kuvaava diagrammi, matemaattinen malli tai toimijapohjainen simulaatio. Sovellettaessa mekanismiskeemoja konkreettisten sosiaalisten ilmiöiden selittämiseen niiden pohjalta voidaan muotoilla hypoteettisia kausaalisia skenaarioita (ks. Ylikosken luku) tai kausaalisia narratiiveja, joiden

paikkansapitävyyttä tulee arvioida empiirisen todistusaineiston pohjalta.

Vaikka osa analyyttisistä sosiologeista edelleen jakaa Hedströmin ja sosiologi Richard Swedbergin kannanoton parin vuosikymmenen takaa, jonka mukaan yksilötason ylittäviä ”makrotason mekanismeja ei ole”, monet analyyttisen sosiologian liikkeeseen itsensä identifioivat sosiologit hyväksyvät yksilöiden ohella myös kollektiiviset toimijat sosiaalisten mekanismien osiksi.³⁰ Analyyttisten sosiologiien paraatiesimerkkejä sosiaalisista mekanismeista ovat Robert K. Mertonin teoretisoimat itsensä toteuttavat ennusteet ja Matteus-vaikutukset, jotka molemmat koskevat useiden toimijoiden sosiaalisen toiminnan tuottamia tarkoittamattomia seurauksia.

Itsensä toteuttavat ennusteet ovat Mertonin mukaan sosiaalisia prosesseja, joissa toimijoiden virheellinen tilanteenmäärittely muuttuu todeksi sen aikaansaaman sosiaalisen toiminnan tarkoittamattomana seurauksena.³¹ Merton havainnollistaa tätä ideaa kuvaamalla tapahtumasarjaa, jonka lopputuloksena yhdysvaltalainen The Last National Bank ajautui konkurssiin vuonna 1932. Tapahtumasarjan käynnistivät valheelliset huhut, joiden mukaan tämän alkutilanteessa varsin vakavaraisen pankin toiminnassa oli havaittu häiriöitä, jotka liittyivät pankin varallisuuden hupenemiseen ja siten ennustivat pankin ajautumista konkurssiin. Nämä väärinkäsityksiin pohjautuneet huhut levisivät ja voimistuivat pikkuhiljaa. Viimein osa pankin asiakkaista huolestui talletustensa kohtalosta siinä määrin, että he päättivät nostaa talletuksensa pankista. Havaitessaan tämän myös muut pankin asiakkaat alkoivat uskoa talletustensa olevan vaarassa ja nostaa niitä kiihtyvää tahtia. Tätä itseään vahvistavaa prosessia kutsutaan talletuspaoksi, jonka seurauksena The Last National Bank lopulta ajautui maksukyvyttömyyteen ja sitä kautta konkurssiin toteuttaen näin alun perin virheelliseen tilanteenmäärittelyyn perustuneen ennusteen.³²

Sittemmin Mertonin hahmotteleman itsensä toteuttavan ennusteen kausaalisen mekanismin idean pohjalta on muotoiltu useita toisiinsa liittyviä mekanismiskeemoja ja teoreettisia malleja. Näitä saman teoreettisen perusidean muunnelmia on empiirisessä tutkimuksessa sovellettu esimerkiksi etnisten suhteiden, opettajien ja oppilaiden vuorovaikutusten, sosiaalisten konfliktien ja investointikuplien synnyn sekä yliopistorankingien sosiaalista todellisuutta muovaavien vaikutusten tutkimuksessa.³³

Populaaritieteellisessä kirjallisuudessaakin usein mainittu Matteus-vaikutus on puolestaan saanut nimensä Matteuksen evankeliumin jakeesta 13:12, jossa sanotaan: ”Jolla on, sille annetaan, ja hän on saava yltäkyllin, mutta jolla ei ole, siltä otetaan pois sekin mitä hänellä on.” Merton päätyi Matteus-vaikutuksen ideaan kiinnittäessään huomiota tieteellisten tunnustusten epätasaiseen jakautumiseen tiedeyhteisössä ja niiden taipumukseen kasautua ennestään tunnetuille tutkijoille myös tilanteissa, joissa olisi ollut vaihtoehtoisia ja reilumpia tapoja jakaa tunnustuksia tieteilijöiden kesken. Esimerkkinä tällaisesta tilanteesta hän mainitsee samanaikaiset tieteelliset keksinnöt, joissa kaksi tutkijaa on toisistaan riippumatta päätenyt samanlaiseen tulokseen tai keksintöön. Tilanteissa, joissa keksinnön tekijöistä toinen on tiedeyhteisössä hyvin tunnettu ja toinen jokseenkin tuntematon, tiedeyhteisön jäsenillä on taipumus lukea keksintö yksinomaan tunnetun tieteilijän ansioksi, kun taas tuntematon keksijä jää useimmiten korkeintaan alaviitteeksi historiankirjoihin. Matteus-vaikutusten teoretisoinnissaan Merton kiinnitti huomiota niiden sosiaalisten prosessien vuorovaikutusrakenteeseen, johon viittaamalla voidaan selittää tunnustusten epätasaisen jakautumisen dynamiikkaa ja tieteen luokkarakennetta. Matteus-vaikutuksen idea on tuottanut lukuisia teoreettisia jatkokehittelyitä ja empiirisiä tutkimuksia paitsi tieteen sosiologiassa myös muilla yhteiskuntatieteiden alueilla, joilla etujen ja haittojen kasautumista tuottavat sosiaaliset

prosessit ovat usein vaikutuksiltaan voimakkaampia kuin tiedeessä.³⁴

Analyttiset sosiologit ovat nähdäkseni oikeassa kritisoidessaan sellaisia abstrakteja yhteiskuntateoreettisia keskusteluja, jotka liikkuvat hyvin etäällä empiirisestä tutkimuksesta tai ovat irronneet siitä kokonaan. Keskittyminen sosiaalisten prosessien vuorovaikutusrakenteiksi tulkittujen kausaalisten mekanismien teoretisointiin on myös osoittautunut lupaavaksi mekanismiskeemojen ja teoreettisten mallien rakentamisen strategiaksi. Analyttisen sosiologian varhaisiin muotoiluihin liittyvä individualistinen ontologia ja siihen kiinnittyvä metodologinen individualismi vaikuttavat kuitenkin liian rajoittavilta lähestymistavoilta historiallisen sosiologian kontekstissa. Jotta laajan mitta-kaavan sosiaalisia prosesseja voitaisiin selittää mielekkäästi, on paikallaan ottaa yksilöiden toiminnan, vuorovaikutusten ja verkostojen ohella huomioon myös ainakin kollektiivisten toimijoiden (esim. konkreettiset organisaatiot) toiminta sekä toiminnan institutionaaliset ja materiaaliset kontekstit.³⁵ Niiden kuvailussa taas tarvitaan melko abstrakteja yhteiskuntateoreettisia käsitteitä, kuten normi, instituutio ja organisaatio, joita ei voi mielekkäästi tulkita vain käteväksi ”pikakirjoitukseksi”, joka on aina korvattavissa useiden ihmisyksilöiden ominaisuuksiin, suhteisiin ja toimintaan viittaavalla kuvauksella.³⁶ Täten yhteiskuntateoreettisten käsitteiden hylkääminen ja kielto viitata sosiaaliin entiteetteihin mekanismiselitysten muotoilussa eivät näyttäisi olevan historiallisessa sosiologiassa hedelmällisiä näkemyksiä. Kausaalisia selityksiä muotoiltaessa on kuitenkin aina paikallaan täsmentää, mihin konkreettisten sosiaalisten ja materiaalisten entiteettien tai kontekstien luokkaan selityksessä käytetty yhteiskuntateoreettinen käsite oikein viittaa, jotta selityksiä olisi mahdollista arvioida empiirisesti.

KONTEKSTIRIIPPUMATTOMAT JA KONTEKSTIRIIPPUVAISET SOSIAALISET MEKANISMIT

Sosiaalisen vuorovaikutuksen ajallisen ja rakenteellisen kontekstin rajaamista itse sosiaalisen mekanismin käsitteen määritelmän ulkopuolelle voi perustella metodologisesti, vaikka ei hyväksyisikään tiukkapipoista metodologista individualismia. Voidaan nimittäin argumentoida, että toimijoiden olennaisiin ominaisuuksiin ja eri tilanteissa toistuvan vuorovaikutuksen rakenteeseen tai ”toiminnan logiikkaan” fokusoitumalla ja abstrahoimalla sen kannalta epäolennaiset sosiaalisten prosessien yksityiskohdat ja satunnaiset olosuhdetekijät pois on mahdollista rakentaa yleisiä formaaleja teoreettisia malleja. Tällaisista malleista puuttuvat ajallisiin ja paikallisiin konteksteihin viittaavat käsitteet. Juuri tämän vuoksi niiden voidaan ajatella soveltuvan hyvin sosiaalisten prosessien aspektien mallintamiseen ja selittämiseen erilaisissa rakenteellis-historiallisissa konteksteissa.

Edellä luonnostellussa argumentissa oletetaan, että teoreettisten mekanismimallien kuvaamat sosiaaliset mekanismit toteutuvat identtisinä tai samankaltaisina hyvin erilaisissa konteksteissa tapahtuvissa sosiaalisissa prosesseissa. Mikäli tämä oletus pitää paikkansa, tietty sosiaalinen mekanismi on mahdollista käsitteellisesti eristää muista vaikuttavista mekanismeista ja sen laajemmasta kontekstista niissä tapauksissa, joissa mekanismi esiintyy. Mikäli sama mekanismi toimii monenlaisissa olosuhteissa, sitä koskevan teoreettisen mallin voidaan katsoa yhtenäistävän sosiaalitieteiden teorianmuodostusta empiirisen tutkimuksen kannalta hedelmällisesti. Pyrin seuraavaksi valaisemaan tätä käsitystä ja sen rajoituksia historiallisessa sosiologiassa esittelemällä käsitteellisen erottelun kontekstiriippumattomien ja kontekstiriippuvaisten sosiaalisten mekanismien välillä. Tämä onnistuu parhaiten hyödyntämällä konkreettisia esimerkkejä.

Realistisesti tulkitussa uusklassisessa talousteoriassa oletetaan, että taloudellisen vaihdon mekanismiksi tulkitut markkinat toimivat kaikissa markkinatalouksissa pääpiirteissään samalla tavalla.³⁷ Teoreettisen mallin mukaan täydellisesti kilpaillut markkinat hakeutuvat alkutilastaan riippumatta hyödykkeen kysynnän ja tarjonnan tasapainotilaan ja kohdentavat siten niukat resurssit mahdollisimman tehokkaaseen käyttöön. Malli olettaa täydellisesti kilpailluilla markkinoilla toimivien hyödykkeiden tuottajien ja kuluttajien olevan (ikään kuin) rationaalisia valitsijoita, jotka ovat toimintavaihtoehtoistaan täydellisesti informoituja, joilla on transitiiviset preferenssihierarkiat, jotka tekevät valintansa muista riippumatta ja maksimoivat valinnoillaan odotettua hyötyään. Näin tulkittujen tuottajien ja kuluttajien hyödykkeiden kilpailulliseen vaihtoon keskittymisen ja markkinakäyttäytymisen kannalta satunnaiseksi kohinaksi oletettujen toimijoiden ominaisuuksien, keskinäisten suhteiden ja historiallisten kontekstien abstrahoimisen yksinkertaistetun teoreettisen mallin ulkopuolelle oletetaan mahdollistavan sen soveltamisen kaikissa markkinatalouksissa ajasta ja paikasta riippumatta.³⁸ Kyse ei kuitenkaan ole siitä, etteivät realistisesti tulkitun uusklassisen talousteorian kannattajat tuntisi mallinsa oletusten epärealistisuutta. Pikemminkin he katsovat, että toimijoita ja heidän toimintaympäristöään koskevat epärealistiset oletukset mahdollistavat markkinamekanismin olemuksellisten piirteiden ja sen tyypillisimpien muunnelmien matemaattisen mallintamisen hyvin erilaisissa konteksteissa tavalla, joka on käsitteellisesti täsmällinen ja sallii heitä kiinnostaviin tutkimuskysymyksiin vastaamisen heidän metodologisten periaatteidensa mukaisesti. Lisäksi tämä malli on usein taloustieteilijöiden esittämien politiikkasuositusten lähteenä. Jätän lukijan arvioitavaksi, millaisia poliittisia ja moraalisia ulottuvuuksia täydellisesti kilpailtujen markkinoiden teoreettiseen malliin ja siihen liittyvään metodologiaan sisältyy.

Toisin kuin uusklassisessa talousteoriassa historiallisessa sosiologiassa useimmiten oletetaan, että sosiaalisia prosesseja ei voida ymmärtää irrottamalla toimijat historiallisista, sosiaalisista ja kulttuurisista konteksteistaan. Lisäksi historiallisia sosiologeja kiinnostavat tutkimuskysymykset usein kohdistuvat yhteiskunnallisiin muutoksiin ja polkuriippuvuuksiin pikemmin kuin staattisiksi oletettuihin instituutioihin ja sosiaalisiin järjestelmiin. Näin ollen historiallisessa sosiologiassa tutkittavat sosiaaliset ilmiöt ja niitä tuottavat sosiaaliset mekanismit ovat siinä mielessä kontekstiriippuvaisia, että toimijoiden toiminnan sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön sekä muiden tilanteessa operoivien mekanismien oletetaan vaikuttavan olennaisesti itse sosiaalisen vuorovaikutuksen kausaaliseen rakenteeseen ja sen lopputuloksiin.³⁹ Historiallisesti orientoituneet taloussosiologit ja politiikan tutkijat tulkitsevat usein myös markkinoiden rakentuvan institutionaalisesti puitteistuneesta (*embedded*) sosiaalisesta toiminnasta, jonka ymmärtämisen kannalta uusklassinen talousteoria on monissa tapauksissa ratkaisevasti puutteellinen ja jopa harhaanjohtava.⁴⁰

Vahvasti kontekstiriippuvaista mekanismikäsitystä esitellään esimerkiksi poliittisten kiistojen historiaa ja dynamiikkaa tutkivien sosiologien Doug McAdamin, Sidney Tarrow'n ja Charles Tillyn paljon keskustelua herättäneessä teoksessa *Dynamics of Contention* (2001) ja sitä seuranneessa Tillyn ja Tarrow'n kirjoittamassa oppikirjassa *Contentious Politics* (2007). Teoksia on usein arvosteltu niissä esitettyjen analyyttisten erottelujen luonnosmaisuudesta ja epätäsmällisyydestä.⁴¹ Esimerkiksi kirjoittajien käsitteellinen erottelu mekanismien, prosessien ja episodien välillä jää melko epäselväksi, vaikka sen pitäisi olla olennainen osa teoksissa hahmoteltua analyyttistä käsitteistöä. Myös teosten esimerkkejä kausaalisista mekanismeista on kritisoitu teoreettisesta ohuudesta ja huonosta yleistettävyydestä. Nähdäkseni kirjoissa kehitellyn lähestymistavan rajoitukset teorianmuodostuksen kannalta on

helpompi ymmärtää kontekstiriippuvaisen mekanismin käsitteen avulla, vaikka kirjoittajat eivät sitä itse käytäkään.

Tilly ja Tarrow esimerkiksi tarkastelevat uuden kollektiivisen toiminnan koordinoimiseksi kutsumiaan toistuvia sosiaalisia prosesseja erottaen niistä kolme elementtiä, joita he kutsuvat mekanismeiksi. He nimeävät nämä elementit välitykseksi (*brokerage*), diffuusioksi ja koordinoituksi toiminnaksi. Verkostoteoriasta lainaamallaan välityksen käsitteellä he tarkoittavat ”uuden yhteyden tuottamista aiemmin erillisten toimintapaikkojen (*site*) välille”. Diffuusion käsite koskee puolestaan ”kiistan muodon, kiistakysymyksen tai kehystyksen leviämistä toimintapaikasta toiseen”. Koordinoitulla toiminnalla he taas viittaavat tilanteeseen, jossa toimijat ”osallistuvat samaa objektia koskevaan vastavuoroiseen signaalointiin ja sitä koskevien vaatimusten rinnakkaiseen esittämiseen”. Kirjoittajien ajatuksena on, että välitysten muodostuminen luo väylän toimintapaikkojen väliselle ideoiden diffuusiolle, joka puolestaan mahdollistaa kollektiivisen toiminnan koordinoinnin useiden paikallisten toimijoiden välillä.⁴²

Olennaista kirjoittajien tavassa tarkastella kollektiivisen toiminnan koordinoinnin prosessia ja selittää sen lopputuloksia eri konteksteissa ei kuitenkaan ole ajallisesta ja paikallisesta kontekstista abstrahoitujen kausaalisten vuorovaikutusrakenteiden mallintaminen. Pikemminkin Tillyn ja Tarrow’n kiinnostus kohdistuu tiettyjen historiallisten toimijoiden tietyssä tilanteessa esittämien poliittisten vaatimusten sisältöön, käytössä oleviin materiaaliin resursseihin, omaksumiin sosiaalisiin ja kollektiivisiin identiteetteihin, käyttämiin kommunikaatiovälineisiin sekä heidän toimintansa ja vuorovaikutustensa konkreettisiin seurauksiin, joihin liittyvällä todistusaineistolla he perustelevat selitystään. Esimerkiksi selittäessään vaalipetoksia vastustaneiden kampanjoiden leviämistä ja niiden vaikutusta oppositiovoimien organisoitumiseen sekä poliittisten johtajien syrjäyttämiseen entisissä

valtiososialistisissa maissa Itä-Euroopassa 1990-luvun lopulla he viittaavat edellä mainittuun uuden kollektiivisen toiminnan koordinointiin. Tässä selityksessä on olennaista, miten eri maiden toimijat – kuten esimerkiksi serbialainen opiskelijajohtoinen liike Otpor ja georgialainen opiskelijaryhmä Kmara – vaalipe-toksia koskevan kiistan tulkitsivat, kehystivät oman toimintansa sen osana, olivat yhteydessä toisiinsa ja mobilisoivat laajempia toimijajoukkoja. Tilly ja Tarrow esimerkiksi kuvaavat selityk-sessään näiden toimijoiden esittämien poliittisten vaatimusten sisältöjä (esim. vaatimukset korruption kitkemisestä poliittisesta hallinnosta, medioiden vapauttamisesta valtiollisesta valvonnasta ja yliopistojen uudistamisesta), kampanjoinnissaan käyttämiä keinovalikoimia (esim. väkivallattomaan komiikkaan ja teatraali-suuteen perustuvat taktikat, joilla pyrittiin välttämään yhteenotto poliisin kanssa) ja kampanjoiden organisoimisessa hyödyntämiä kommunikaatiovälineitä sekä niihin liittyviä mahdollisuuksia (esim. elektroniset viestimet ja niiden mahdollistama reaaliaikai-nen viestintä).⁴³ Täten Tillyn ja Tarrow’n selitys on kertomus siitä, miten kollektiivista toimintaa koordinoitiin tässä erityisessä his-torialisessa tapauksessa. Tämä narratiivinen selitys ei kuitenkaan ole sellaisenaan yleistettävissä toisiin tapauksiin.

Varsinaiset selittävät mekanismit Tillyn ja Tarrow’n lähestymis-tavassa näyttäisivät siis olevan kontekstiriippuvaisia sosiaalisia mekanismeja siinä mielessä, että toiminnan ajankohta ja paikalli-set olosuhteet, toimijoiden käytössä olevat resurssit ja käsitykset toiminnastaan sekä toiminnan kehystykset ovat niissä olennaisia kiinnostuksen kohteena olevien prosessien lopputulosten selit-tämisen kannalta: jos ne olisivat olleet toisenlaisia, myös proses-sin lopputulos olisi ollut toinen. Tällaisten kontekstiriippuvaisten seikkojen mukaan ottaminen teoreettisiin mekanismimalleihin rajaisi huomattavasti niiden sovellusaluetta, minkä vuoksi on ymmärrettävää, että Tilly ja Tarrow eivät edes pyri muotoilemaan

yleisiä teorioita tarkastelemistaan prosesseista. Heidän mekanismeiksi nimeämänsä välitys, diffuusio ja koordinoitu toiminta näyttäisivätkin pikemminkin olevan poliittisia kiistoja koskevien ilmiöiden kuvailussa ja eri tutkimusten välisten yhteyksien jäsentämisessä käytettyjä taksonomisia kategorioita, joilla he luokittelevat havaittuja vaikutuksia ottamatta kantaa siihen, millainen sosiaalinen prosessi nämä vaikutukset on tuottanut. Heidän esittämäänsä yksityiskohtaisia kuvauksia sosiaalisista prosesseista, joilla kollektiivisen toiminnan koordinaatio kussakin tapauksessa saavutettiin, voidaan pitää vahvasti kontekstiriippuvaisten mekanismien kuvauksina.⁴⁴

Kontekstiriippumattoman mekanismin idean tapaan myös täysin kontekstiriippuvaisen mekanismin idea on ongelmallinen mekanismeilla selittämiseen pyrkivän historiallisen sosiologian kannalta, koska se kyseenalaistaa pyrkimyksen kehittää yleistettävissä olevia teorioita sosiaalisista mekanismeista. Useimmat historiallisten sosiologioiden teoretisoimista mekanismeista näyttäisivätkin sijoittuvan jonnekin täysin kontekstiriippumattomien ja täysin kontekstiriippuvaisen mekanismien välille. Siten nämä kategoriat sijoittuvat luontevimmin jatkumon ääripäihin.⁴⁵

Tutkittavien mekanismien kontekstiriippuvaisuuden astetta koskevien oletusten tarkastelu auttaa suhteuttamaan erilaisia metodologisia lähestymistapoja historiallisessa sosiologiassa. Rationaalisen valinnan teorian muunnelmia teoreettiseen mallintamiseen käyttävät historialliset sosiologit olettavat jokseenkin kontekstiriippumattomien mekanismien olemassaolon. Sitä vastoin tapaustutkimuksen menetelmiä suosivat historialliset sosiologit painottavat useimmiten mekanismien suhteellista kontekstiriippuvaisuutta, jolloin he olettavat mekanismeja koskevien teoretisointien soveltuvan vain hyvin rajalliseen tapausjoukkoon.

HARVINAISET HETKET, KRIITTISET KÄÄNTEET JA POLKURIIPPUVUUS

Toistuvien sosiaalisten mekanismien ja jokseenkin pysyvien sosiaalisten rakenteiden ja instituutioiden lisäksi pitkän aikavälin historiallisille prosesseille ovat ominaisia myös sellaiset kontingentit tapahtumat, jotka perustavanlaatuisesti muuttavat vallitsevia rakenteita ja vaikuttavat siten merkittävästi yhteiskunnallisen kehityksen suuntaan. Poliittisessa historiassa ja historiallisessa sosiologiassa tällaisia tapahtumia on kutsuttu harvinaisiksi hetkiksi (*rare moments*) ja kriittisiksi käänteiksi (*critical conjunctures*). Niiden on katsottu määrittävän poliittisten mahdollisuusrakenteiden suhteellinen avoimuus ja toimijoiden valinnat eri suuntiin johtavien kehityspolkujen välillä. Polkuriippuvuusvertauskuvan mukaan tietylle polulle astumisen jälkeen sitä pitkin kulkeminen sujuu historiallisilta toimijoilta vaivattomasti. Muille samasta ris- teyksestä erkaneville poluille vaihtaminen muodostuu puolestaan sitä vaikeammaksi, mitä pidemmälle toimijat ovat valitsemaansa polkua pitkin tallanneet.

Vertauskuva kuitenkin ontuu siinä mielessä, että mikään historiallisista poluista ei ole valmiina odottamassa kulkijoita. Polut pikemminkin aukeavat sitä mukaa kun historialliset toimijat tekevät valintansa tiettyssä tilanteessa avoinna olevista mahdollisuuksista ja ryhtyvät toimimaan valintansa edellyttämällä tavoilla, muokkaamaan toimintaympäristöään valintojensa mukaiseksi sekä oppivat yhdessä ja erikseen uusia tapoja hyödyntää muuttunutta ympäristöään. Lisäksi toimijat eivät läheskään aina ole tietoisia valintojensa kauaskantoisuudesta niitä tehdessään. Valintojen seuraukset, mukaan lukien niiden käynnistämät polkuriippu- vai- set tapahtumaketjut, pikemminkin paljastuvat heille pikkuhiljaa ajan kuluessa – jos silloinkaan. Näiden seikkojen vuoksi polkuriippu- vuuksia on mahdollista analysoida vasta jälkikäteen. Menneisyyttä

tutkivan sosiologin näkökulmasta tapahtumien ajoittaminen ja niiden ajallisen järjestyksen selvittäminen ovat olennaisia harvinaisten hetkien ja polkuriippuvuuksien tunnistamisessa historiallisten tapahtumien virrasta. Myös kontrafaktuaaliset kysymykset auttavat niiden paikallistamisessa ja ajallisessa rajaamisessa. Näiden käsitteiden ja ideoiden täsmentäminen onnistuu parhaiten esimerkin avulla.

Yhteiskuntapolitiikan tutkijat Raija Julkunen ja Jussi Vauhkonen tarkastelevat Suomen työeläkejärjestelmän historiallista rakentumista selittävässä tutkimuksessaan prosessia, jossa Suomen Työnantajain Keskusliitto (STK) ja Suomen Ammattiliiton Keskusjärjestö (SAK) saavuttivat työeläkeuudistusta koskevan kompromissin ja osallistuivat työeläkejärjestelmän kauaskantoiseen uudistamiseen.⁴⁶ Heidän mukaansa tämä tapahtumasarja alkoi vuoden 1956 yleislakon jälkeisestä kriittisestä käänteestä, jossa työnantajia edustava ja heidän etujaan ajava STK taipui kannattamaan työnantajien aiemmin vastustamaa työeläkejärjestelmän uudistamista. Työnantajien kannanmuutos puolestaan käynnisti uudenlaisen työeläkejärjestelmän muotoilemisen ja institutionalisoitumisen. Tutkijat kutsuvat tätä työeläkeuudistusta edeltänyttä tapahtumaa politiikan tutkija Margaret Weiriltä lainaamaansa käsitettä käyttäen harvinaiseksi hetkeksi, viitaten termillä ”monien tekijöiden muodostelmaan, joka mahdollistaa epätodennäköisen politiikan”.⁴⁷ Työeläkejärjestelmän uudistamisen mahdollistaneen harvinaisen hetken kuvaus puolestaan muodostaa tutkimuksessa osan laajempaa kausaalista narratiivia, jonka tarkoituksena on selittää Suomen työeläkejärjestelmän historiallista rakentumista, erityisesti sen ainutlaatuisia piirteitä verrattuna muiden Euroopan maiden työeläkejärjestelmiin. Näitä ovat esimerkiksi työeläkejärjestelmän lakisääteisyys ja organisointi yksityisten vakuutusyhtiöiden kautta, jossa eläkerahastot kertyvät osana yksityistä liiketoimintaa. Näin ollen Julkunen ja Vauhko-

sen laatiman kausaalisen narratiivin voidaan katsoa pyrkivän vastaamaan kontrastiivisiin kysymyksiin: Miksi Suomen työeläkejärjestelmän uudistaminen käynnistyi vuonna 1956 eikä aiemmin? Miksi Suomen työeläkejärjestelmä eroaa muiden Euroopan maiden työeläkejärjestelmistä?

Polkuriippuvuuden käsitteellä on historiallisessa sosiologiassa tarkoitettu kontingenttien tapahtumien käynnistämiä tapahtumasarjoja, joita on hankala pysäyttää tai joiden suuntaa on vaikea muuttaa niihin sisältyvän inertian vuoksi. Käsitteen käyttöön sisältyy siis oletus, että jostain teoreettisesta näkökulmasta kontingenteiksi tulkitut valinnat käynnistävät institutionalisoitumisen prosesseja, joihin liittyvien itseään vahvistavien takaisinsyöttömekanismien vuoksi tapahtumasta alkunsa saaneet instituutiot ja muut rakenteet ”vastustavat” niiden muutosyrityksiä.⁴⁸ Kontingenssin käsite viittaa tässä lähinnä siihen, että tutkija voi olettaa historiallisille toimijoille olleen kriittisessä tilanteessa avoinna useita toisensa poissulkevia vaihtoehtoja, jotka olisivat toteutuessaan johtaneet erilaisille kehityspoluille ja joista he päätyivät valitsemaan yhden. Lisäksi polkuriippuvaisissa prosesseissa muotoutuneisiin instituutioihin liittyvä, muutoksia vastustava inertia tulkitaan yleensä asteittaiseksi ilmiöksi, joka pohjautuu relevanttien toimijoiden syvälle juurtuneisiin uskomuksiin, toistuviin vuorovaikutuksiin ja omaksumiin toimintatapoihin. Toiset instituutiot ovat siis hankalammin muutettavissa kuin toiset, vaikka niiden kaikkien kehitykseen voi olettaa sisältyvän polkuriippuvuuksia.

Esimerkiksi vuonna 1956 käynnistynyt ja vuonna 1961 eduskunnan säätämällä laeilla sinetöity työeläkeuudistus toteutettiin Julkusen ja Vauhkosen mukaan kontingentissa ja varsin poikkeuksellisessa poliittisessa tilanteessa, jota leimasi muun muassa STK:n aiemman valta-aseman heikentyminen suhteessa yleislakon organisoineeseen SAK:hon. Tämä tilanne yhdessä uusien

institutionaalisten keksintöjen kanssa mahdollisti sen, että STK:n johto otti harkittavakseen aiemmin poissuljettuja toimintavaihtoehtoja. Kirjoittajien mukaan STK:n valinta ryhtyä neuvottelemaan SAK:n kanssa ja sen mahdollistama uuden työeläkejärjestelmän synnyttänyt historiallinen kompromissi sysäsivät suomalaisen työmarkkinapolitiikan uudelle polulle, jossa painottuivat työmarkkinaosapuolten neuvotteleva suhde ja pyrkimys konsensukseen. Julkunen ja Vauhkonen viittaavat tutkimuksessaan politiikan tutkija Paul Piersoniin, joka jäsentää polkuriippuvaisia poliittisia prosesseja taloustieteestä lainaamallaan *kasvavien tuottojen* (*increasing returns*) mekanismilla.⁴⁹ Suomen työeläkejärjestelmän tapauksessa kasvavien tuottojen mekanismi tarkoittaa karkeasti sitä, että järjestelmän institutionalisoitumisen jälkeen molempien työmarkkinaosapuolten kannalta on ollut edullisempaa pitäytyä kaikkien relevanttien toimijoiden hyvin tuntemassa järjestelmässä ja pyrkiä muokkaamaan sitä vähittäisillä uudistuksilla paremmin intressejään vastaavaksi kuin ryhtyä ajamaan koko järjestelmän rakenteen muuttamista, johon liittyisi huomattavia neuvottelu-, kompromissi- ja oppimiskustannuksia. Tämän mekanismin kuvauksessa toimijoiden siis oletettiin tehneen rajoitetusti rationaalisia valintoja.

Kontingenteissa tilanteissa tehdyt valinnat saattavat osoittautua vahvasti tulevaisuutta suuntaaviksi ja niiden seuraukset vaikeasti muutettaviksi. Tämän vuoksi tapahtumien ajallisen järjestyksen määrittäminen on ratkaisevan tärkeää harvinaisten hetkien ja polkuriippuvaisten prosessien tunnistamisessa ja analysoinnissa. On esimerkiksi olennaista tietää, että vuoden 1956 yleislakko tapahtui ennen STK:n kannanmuutosta, joka puolestaan edelsi ajallisesti STK:n ja SAK:n kompromissin tuloksena syntynyttä työeläkejärjestelmän uudistusta, koska voidaan vahvoin perustein olettaa, että tuore kokemus yleislakosta lisäsi STK:n

johtajien halukkuutta neuvotella asemaansa vahvistaneen SAK:n edustajien kanssa.

Polkuriippuvaisia prosesseja käynnistävien harvinaisten hetkien ja kriittisten käänteiden tunnistaminen onnistuu useimmiten vasta jälkikäteen – ainakin, jos kysymys ei ole jostain koko yhteiskuntaa silmiinpistävästi mullistavasta ”ulkoisesta shokista”, kuten vaikkapa hävitystä sodasta. Näin ollen siihen tarvitaan paitsi jotain teoreettista viitekehystä myös kontrafaktuaalista analyysia.⁵⁰ Kontrafaktuaalinen analyysi auttaa tutkijaa kuvittelemaan vaihtoehtoisia historiallisia kehityskulkuja, jotka olisivat voineet toteutua, mikäli historialliset toimijat olisivat tietyssä tilanteessa päätyneet syystä tai toisesta toisenlaisiin valintoihin. Suomen työeläkejärjestelmän historiasta kiinnostunut tutkija voi esimerkiksi esittää kontrafaktuaalisen kysymyksen: olisivatko STK ja SAK päätyneet kompromissiin uudesta työeläkejärjestelmästä ilman SAK:n organisoimaa yleislakkoa, joka edelsi kompromissia? Julkunen ja Vauhkonen luultavasti vastaisivat kysymykseen kieltävästi, koska heidän tutkimuksessaan edeltävä yleislakko on olennainen elementti kompromissin mahdollistaneen harvinaisen hetken kuvauksessa. Lisäksi tutkija voi kysyä, millaiseksi Suomen työeläkejärjestelmä olisi muotoutunut, jos STK:n edustajat olisivat vuonna 1956 kieltäytyneet neuvottelemasta SAK:n edustajien kanssa työeläkejärjestelmän uudistamisesta. Tällöin työeläkejärjestelmää olisi todennäköisesti uudistettu parlamentaarisesti, mikä olisi luultavasti johtanut toisenlaisiin institutionaalsiin ratkaisuihin, joita on otettu käyttöön esimerkiksi muissa Euroopan maissa. Tämä kontrafaktuaalinen järjely tarjoaa perusteen olettaa, että vuoden 1956 kompromissi todella oli ratkaiseva käänne työeläkejärjestelmän muodostumisen kannalta.

Polkuriippuvaisissa tapahtumaketjuissa on politiikan tutkija James Mahoneyn mukaan olennaista se, että prosessin käynnistäneisiin institutionaalsiin valintoihin johtaneet syyt poikkeavat

valittujen instituutioiden uusintamiseen ja vahvistumiseen johtaneista syistä.⁵¹ Julkusen ja Vauhkosen tutkimuksen pohjalta voidaan esimerkiksi sanoa, että SAK:n organisoima yleislakko oli olennainen STK:n ja SAK:n kompromissin käynnistämää uuden työeläkejärjestelmän muotoilemista edeltävä tapahtuma, kun taas kasvavien tuottojen mekanismi kuvaa työeläkejärjestelmän kehittymistä sen lukkiuduttua yhteiskunnan institutionaalisiin rakenteisiin. On selvää, että esimerkiksi yleislakon organisoimisen onnistumista selittävät syyt ja mekanismit ovat erilaisia kuin kasvavien tuottojen mekanismi ja muut instituutioiden lukkiutumista selittävät syyt ja mekanismit. Mahoney luokittelee polkuriippuvaisiksi prosesseiksi itseään vahvistavien institutionalisoitumisen prosessien lisäksi myös reaktiiviset tapahtumasekvenssit, joissa tapahtumaketjun myöhemmät tapahtumat ovat reaktioita ketjun aiempiin tapahtumiin ja aiemmat tapahtumat myöhempien tapahtumien kausaalisia syitä. Nämä kategoriat eivät kuitenkaan ole välttämättä toisiaan poissulkevia tietyn tapauksen selittämisessä. Esimerkiksi Julkunen ja Vauhkonen esittävät, että vuonna 1956 syntynyt SAK:n ja STK:n kompromissi käynnisti sekä itseään vahvistavia että reaktiivisia polkuriippuvaisia prosesseja.⁵²

Pelkästään ilmiön polkuriippuvuuden toteaminen ei useimmiten kuitenkaan riitä historiallisten sosiologien kaikkiin selityskysymyksiin vastaamiseksi. Polkuriippuvuuden hahmottamisen lisäksi Julkunen ja Vauhkonen nostavatkin tutkimuksessaan olennaiseksi työnantajien toimintaa selittäväksi tekijäksi muun muassa sen, että työnantajien aiempi linja oli osoittautunut ongelmalliseksi uudessa yleislakon jälkeisessä tilanteessa, jota leimasi vasemmiston parlamentaarisen vallan vahvistuminen. Välttääkseen heidän kannaltaan ”suuremman pahan”, eli ”pakollisen työttömyysvaikutuksen, julkisen rahaston muodostamisen ja kustannusten lankeamisen yksin työnantajalle”, työnantajat taipuivat ”pienempään pahaan”, eli kompromissiin SAK:n kanssa.⁵³ Tämä STK:n

rationaaliseen päätöksentekoon viittaava tulkinta selittää tutkijoiden mukaan sen, miksi työeläkeuudistus käynnistyi juuri vuonna 1956 eikä aikaisemmin. Tutkijat tukevat tulkintaansa STK:n asiakirjojen analyysiin perustuvalla todistusaineistolla ja kritisoivat samalla aiemmin esitettyä tulkintaa, jossa viitataan sotien jälkeiseen asevelihengkeen. He esittävät asevelihengen kulttuurisen kategorian tarjonnan työantajille symbolisen oikeutuksen, jolla he pystyivät jälkikäteen perustelemaan kompromissiaan, pikemmin kuin selittävän kompromissin syntyä.⁵⁴

Polkuriippuvuuden käsitteeseen on sen käyttökelpoisuudesta huolimatta katsottu sisältyvän myös ongelmia. Historiallisten prosessien polkuriippuvuuksiin keskittyminen saattaa nimittäin kannustaa tutkijoita kirjoittamaan historiaa voittajien näkökulmasta, korostamaan instituutioiden pysyvyyttä niiden asteittaisten muutosten kustannuksella sekä liioittelemaan harvinaisiin hetkiin ja kriittisiin käännteisiin liittyviä epäjatkuvuuksia. Esimerkiksi politiikan tutkija Kathleen Thelen on huomauttanut, että kaikkea institutionaalista muutosta ei ole perusteltua pakottaa kontingenttien valintatilanteiden ja niistä alkunsa saaneiden polkuriippuvaisten institutionalisoitumisen prosessien teoreettiseen malliin.⁵⁵ Hän katsoo, että instituutioiden evoluutioon liittyvien jatkuvuuksien, muutosten ja ajallisten kerrostumien analyysissa tarvitaan usein tätä rikkaampaa teoreettista käsitteistöä. Tähän tarkoitukseen Thelen esittelee muun muassa institutionaalisen konversion käsitteen. Hän viittaa käsitteellä prosesseihin, joissa ”olemassa olevia instituutiota uudelleensuunnataan uusiin päämääriin tavalla, joka vaikuttaa niiden rooleihin tai tehtäviin”.⁵⁶ Esimerkiksi tarkasteltaessa yliopistoinstituution ja -organisaatioiden kehitystä Suomessa ja muissa OECD-maissa viime vuosikymmeninä voidaan havaita, että yliopistot ovat systemaattisesti suuntautuneet palvelemaan aiempaa enemmän soveltavia, kaupallisia ja kansallista kilpailukykyä vahvistavia päämääriä, jotka eivät aiemmin ole kuuluneet yli-

opistojen toiminnan ydintehtäviin.⁵⁷ Tämä yliopistojen toiminnan osittainen uudelleensuuntaaminen näyttäisi tapahtuneen usein pienin askelin ja korkeakoulupoliittisten valintojen ja päätösten vaikutuksella pikemmin kuin tiettyyn kriittiseen käänteeseen paikannettavissa olevan korkeakoulupoliittisen valinnan tuloksena.

KAUSAALISET NARRATIIVIT

Historiallisten selitysten narratiivisuutta painottavien tutkijoiden mukaan sosiaalisen prosessin mahdollisten polkuriippuvuuksien analysoimisen ja prosessissa vaikuttavien sosiaalisten mekanismien hahmottamisen lisäksi historiallisten tapahtumasarjojen kausaaliseen selittämiseen tarvitaan teoreettisesti jäsentynyt ja empiirisesti perusteltu käsitys siitä tapahtumaketjusta, joka tuotti tutkimuksen kohteena olevan episodin lopputuloksen.⁵⁸ Yhteiskuntatieteiden filosofi Peter Manicas muotoilee asian seuraavasti:

episodin selittäminen edellyttää asiaankuuluvien mekanismien ymmärtämistä, mutta koska reaaliaikaiset sekvenssit ovat tällöin myös kriittisiä, tarvitaan lisäksi historiankuvausta. Episodin selittäminen vaatii narratiivia – historiankuvausta – jonka täytyy näyttää, mitkä ajallisesti toisiaan seuraavat teot, tapahtumat ja mekanismit yhdistyivät tuottaen lopputuloksen.⁵⁹

Manicasin kuvailemat narratiivit ovat siinä mielessä kausaalisia, että niissä ei vain tarinoida toisiaan kronologisesti seuraavista teoista ja tapahtumista. Niissä esitetään myös historialliseen todistusaineistoon perustuva näkemys siitä, kuinka (eli millaisten mekanismien välityksellä) nämä teot ja tapahtumat kytkeytyivät toisiinsa. Konkreettisia historiallisia prosesseja selittävien kausaalisten narratiivien rakentamisen haasteena on löytää tasapaino

selittämisen kannalta olennaisen keskittymisen ja selityksille kontekstin luovien historiallisten yksityiskohtien selostamisen välillä.

Tutkimuksen taustateoria ja sosiaalisia mekanismeja koskevat teoreettiset mallit ja mekanismiskeemat voivat auttaa tapahtumia toisiinsa linkittävien psykologisten ja sosiaalisten mekanismien jäljittämässä ja sitovat tutkimuksen osaksi yleisempää sosiologista teorianmuodostusta. Narratiiveihin liittyvä teoreettinen yleistäminen on puolestaan hedelmällistä tulkita kausaalisen mekanismin käsitteen avulla, sillä juuri kausaalisia mekanismeja koskevilla teoreettisilla malleilla ja mekanismiskeemoilla voidaan kuvata eri tapauksissa toistuvia, toisiinsa linkittyviä toimijoiden aktiviteetteja ja vuorovaikutuksia. Voidaan siis ajatella, että kaikkiin historiallisiin narratiiveihin sisältyy oletuksia kausaalisista mekanismeista mutta kausaalisen narratiivin käsitteeseen sisältyy vaatimus eksplikoida teoreettisin käsittein nämä mekanismit ja esittää niiden esiintymistä koskevaa empiiristä todistusaineistoa, jotta kertomuksen teoreettista uskottavuutta ja empiiristä pätevyyttä voidaan arvioida paremmin.⁶⁰ Saman historiallisen tapahtumasarjan lopputulosta selittämään pyrkivien, kilpailevien narratiivien vertailevaa arviointia edistää alkuperäisen tutkimuskysymyksen pilkkominen pienemmiksi osakysymyksiksi, joihin vastaamalla hahmottuu vastaus varsinaiseen lopputulosta koskevaan tutkimuskysymykseen (ks. Ylikosken ja Seppälän luvut). Edellä käsitelty esimerkki Suomen työeläkejärjestelmän syntyä koskevasta tutkimuksesta havainnollistaa myös näitä ideoita.

On kuitenkin hyvä pitää mielessä, että menneisyys itsessään ei ole valmiiksi jäsentynyt narratiivien muotoon. Historialliset narratiivit ovat paitsi tutkijoiden rajaamia ja rakentamia myös hyvin valikoivia rekonstruktioita monimutkaisista historiallisista prosesseista, eivät menneisyydestä ”löydettyjä” kokonaisuuksia.⁶¹ Tämän vuoksi tutkijoiden teoreettinen näkökulma, tutkimusintressit ja kontrastiiviset selityskysymykset ovat kaikki olennaisia

paitsi selitettävän ilmiön valikoinnissa ja kuvailussa myös episodista koskevan narratiivin rakentamisessa (ks. myös Seppälän luku). Valittuaan kiinnostavan historiallisen ilmiön tutkimuksensa kohteeksi tutkijan on rajattava, mistä ajankohdasta hän kausaalisen narratiivinsa aloittaa ja mihin ajankohtaan hän sen lopettaa. Lisäksi tutkijan on valittava ne tarkasteltavan episodin kannalta tärkeät historialliset toimijat, joiden toimintaan ja vuorovaikutuksiin hän kiinnittää kertomuksessaan huomiota. Samalla hän tulee tuominneeksi osan samaan historialliseen prosessiin osallistuneista toimijoista kertomuksensa sivuosan esittäjiksi ja korostaneeksi tiettyjen tapahtumien merkitystä toisten kustannuksella.⁶²

Tutkijat voivat siis rakentaa samasta historiallisesta episodista kausaalisia narratiiveja monesta eri näkökulmasta riippuen siitä, mistä seikoista he ja heidän yleisönsä ovat kiinnostuneita. Koska erilaiset näkökulmat ja selityskysymykset mahdollistavat tietyn historiallisen episodin eri aspektien selittämisen eikä mikään yksittäinen näkökulma tavoita niitä kaikkia, on ajatus historiallisen tapahtumasarjan tyhjentävästi kuvaavasta ja selittävistä narratiivista ongelmallinen. Esimerkiksi Neuvostoliiton hajoamisesta voi laatia erilaisen kausaalisen narratiivin valitsemalla keskeisiksi toimijoiksi kommunistisen puolueen johdon, armeijan, teollisuustyöläiset, maaseudun väestön tai naiset. Vastaavasti hajoamisnarratiivin voi aloittaa esimerkiksi Helsingissä vuonna 1975 järjestetystä ETYK:istä (Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi) tai kommunistisen puolueen pääsihteerinä toimineen Mihail Gorbatšovin 1980-luvulla aloittamasta uudistuspolitiikasta riippuen siitä, mistä episodin puolista tutkija on kiinnostunut. Kausaalisten narratiivien arvioinnissa on hyvä muistaa, että samaa laajan mittakaavan prosessia eri näkökulmista käsittelevät kertomukset, jotka pohjautuvat asianmukaiseen historialliseen todistusaineistoon, usein pikemminkin täydentävät toisiaan kuin kilpailevat keskenään.

Siitä, että tutkijoiden teoreettinen näkökulma ja tutkimusintressit vaikuttavat heidän rakentamiinsa kausaaliin narratiiveihin, ei kuitenkaan seuraa, että historialliset narratiivit eivät voisi kuvata todellisia historiallisia syy-seuraussuhteita ja tapahtumia toisiinsa kytkeviä sosiaalisia mekanismeja. Päinvastoin voidaan ajatella, että juuri selitysten narratiivinen rakenne ja narratiiveihin liittyvät kontrastiiviset kysymykset mahdollistavat tällaisten kausaalisuhteiden ja mekanismien poimimisen monimutkaisista historiallisista prosesseista ja niitä koskevien väitteiden empiirisen arvioinnin, vaikka pidempiä tapahtumaketjuja eri näkökulmista hahmottavia kokonaisia narratiiveja ei yleensä olekaan mielekästä suoraan vertailla. Lisäksi historian ja inhimillisen toiminnan narratiivinen hahmottaminen (mukaan lukien henkilökohtainen historiamme) on ihmismielen piirre, joka vaikuttaa juurtuneen osaksi meitä ja kulttuurejamme lajimme evoluutiohistoriassa.⁶³ Tämän vuoksi narratiivinen historiankirjoitus on useimmiten myös luontevin ja yleisöystävällisin tapa esittää historian tutkimuksen tuloksia. Toisaalta tämä ihmismielen piirre saattaa tuottaa ymmärryksen illuusioita tilanteissa, joissa pyrkimys hyvän ja yhtenäisen tarinan kertomiseen estää tutkijoita huomioimasta kaikkia merkityksellisiä tosiasioita ja vaihtoehtoisia selityksiä tutkimilleen ilmiöille (ks. Ylikosken luku).

PROSESSIN JÄLJITYKSEN KOLME TYYPPIÄ

Jos tilastolliset menetelmät eivät sovellu yksittäisiä historiallisia prosesseja koskevien kausaalipäätelmien tekemiseen ja niitä selittävien kausaalisten narratiivien empiiriseen arviointiin, mitä niiden tilalla sitten tulisi käyttää historiallisessa sosiologiassa? Viime aikoina etenkin prosessin jäljityksen menetelmän on esitetty tarjoavan yhden (joskaan ei ainoan) varteenotettavan vastauksen tähän kysymykseen.⁶⁴

Prosessin jäljitys määritellään usein menetelmäksi, jossa analysoidaan ja tehdään päätelmiä tiettyä sosiaalista prosessia koskevista tapahtumaketjuista ja tapauksessa operoivista kausaalisista mekanismeista hankkimalla tutkittavaa tapausta koskevaa aineistoa useista lähteistä.⁶⁵ Monesti prosessin jäljityksen käyttöön tutkimuksessa sisältyy myös tavoite rakentaa tai testata keskitason teorioita kausaalisista mekanismeista. Vaikka prosessin jäljitys mielletään usein yhdeksi yhtenäiseksi menetelmäksi, eri tutkijat ovat kuvanneet sen tavoitteita ja yksityiskohtia osin ristiriitaisesti. Poliitiikan tutkijat Derek Beach ja Rasmus Brun Pedersen ovat jakaneet menetelmän kolmeen perustyyppiin. He kutsuvat näitä prosessin jäljityksen muunnelmia teorioita testaavaksi, teorioita muodostavaksi ja historiallisten prosessien lopputuloksia selittäväksi prosessin jäljitykseksi.⁶⁶

Teorioita testaavan prosessin jäljityksen tehtävänä on selvittää, esiintyykö ennalta teoretisoitu kausaalinen mekanismi ja toimiiko se teoriasta johdetun hypoteesin ennustamalla tavalla tietyssä tapauksessa, joka aiemman empiirisen analyysin perusteella kuuluu tietentyypistä syytä x ja seurausta y välittävien sosiaalisten prosessien luokkaan. Tutkija voi esimerkiksi pyrkiä tiettyä kansainvälistä kriisiä tutkimalla testaamaan hypoteettista teoriaa kausaalisesta mekanismista, joka pyrkii selittämään, miksi demokraattisten valtioiden väliset kriisit (x) ratkeavat useammin rauhanomaisesti (y) kuin muun tyyppisten valtioiden väliset kriisit. Teorioita testaavan prosessin jäljityksen kannalta on olennaista, että tutkija johtaa kausaalista mekanismia koskevasta teoreettisesta mallistaan konkreettisia sosiaalisia prosesseja koskevia seurauslauseita, joiden paikkansapitävyyttä hän arvioi tutkittavaa tapausta (esim. demokraattisten valtioiden välistä kriisiä, joka olisi voinut sytyttää sodan, mutta jossa sota kuitenkin vältettiin) koskevan empiirisen todistusaineiston perusteella.⁶⁷ Hypoteettiset mekanismimallit myös ohjaavat tutkijaa etsimään sellaista

todistusaineistoa, jonka avulla hän voi tehdä päätelmiä paitsi tietyn mekanismin eri komponenttien esiintymisestä kiinnostuksen kohteena olevassa tapauksessa myös vertailla mahdollisten kilpailevien mekanismimallien selitysvoimaa.

Teorioita muodostavan prosessin jäljityksen päämääränä on puolestaan rakentaa tiettyä tapausta koskevaa empiiristä aineistoa hyödyntämällä yleistettävissä oleva teoria tutkittavassa tapauksessa operoivasta kausaalisesta mekanismista.⁶⁸ Tämä menetelmä soveltuu ensinnäkin tapauksiin, joissa on empiirisesti perusteltua olettaa, että syy x ja seuraus y ovat molemmat läsnä mutta meillä ei ole tietoa niistä mahdollisesti toisiinsa kytkevästä kausaalisesta mekanismista. Toiseksi tutkimuksen kohteeksi voi valikoida tapauksen, jossa esiintyy jokin tutkimusalaan koskevan taustatiedon näkökulmasta yllättävä vaikutus y , jonka syytä x ja x :ää ja y :tä välittävää kausaalista mekanismia ei tunneta. Teorioita muodostavassa prosessin jäljityksessä tutkija käyttää analysoimaansa tapausta koskevia havaintoja vihjeinä, joiden avulla hän tekee hypoteettisia päätelmiä niiden taustalta löytyvän kausaalisesta mekanismin toiminnasta. Käyttämällä näitä vihjeitä ja tutkimusalan teoreettisia resursseja tutkija rakentaa käsillä olevan tapauksen jonkin aspektin selittävän teoreettisen mekanismimallin. Jos toisistaan riippumattomista lähteistä hankittu, tapausta koskeva empiirinen aineisto tukee hypoteettista teoriaa kausaalisesta mekanismista, tutkijalla on esittää empiirisiä perusteita päätelmälleen koskien mekanismin esiintymistä tutkitussa tapauksessa, vaikka tällaiset päätelmät ovat toki aina enemmän tai vähemmän epävarmoja.⁶⁹ Tutkijan rakentamaa teoriaa kausaalisesta mekanismista voidaan sen täsmentämisen jälkeen potentiaalisesti hyödyntää myös muiden tapausten selittämisessä ja testata uusia tapauksia koskevalla todistusaineistolla.

Prosessien lopputuloksia selittävässä prosessin jäljityksessä tutkija tavoittelee tietyn konkreettisen ja tutkimuksen kannalta

kiinnostavan yksittäisen historiallisen prosessin lopputuloksen y jokseenkin kattavaa selitystä. Sekä tutkijoita että suurta yleisöä kiinnostavista historiallisista prosesseista voidaan mainita esimerkiksi maailmansodat ja Ranskan vallankumous. Pyrkimys selityksen kattavuuteen erottaa historiallisten prosessien lopputuloksia selittävän prosessin jäljityksen edellä esitellyistä teoriakeskeisistä prosessin jäljityksen muodoista, joissa ollaan kiinnostuneita konkreettisten sosiaalisten prosessien joidenkin rajattujen aspektien selittämisestä yleistettävissä olevilla teorioilla. Rakentaessaan jokseenkin kattavaa selitystä tutkija voi yhdistellä monia teoreettisia mekanismimalleja.⁷⁰ Kilpailevia selityksiä puolestaan arvioidaan sen perusteella, riittävätkö niissä mainitut mekanismit ja taustatekijät yksin tuottamaan kiinnostuksen kohteena olevan lopputuloksen vai jättävätkö ne joitain selityskysymysten kannalta olennaisia аспекteja selittämättä (vrt. Seppälän luvun esimerkki mayayhteiskuntien ja -kulttuurin romahduksen selittämisestä). Tämänkin menetelmän käytössä teoreettiset mekanismimallit ja ideat sosiaalisista prosesseista ohjaavat uuden tutkimusaineiston etsimistä.

Näillä kullakin prosessin jäljityksen tyypillä on yhteiset ja erityiset vahvuutensa ja rajoituksensa. Olennainen yhteinen vahvuus on yksittäisiä tapauksia koskevien kausaalipäätelmien mahdollistaminen. Yhteinen rajoitus on puolestaan päätelmien rajoittuminen vain tutkittavaan tapaukseen, koska pelkästään tiettyä tapausta tutkimalla ei voida sulkea pois mahdollisuutta, että jossain toisessa tapauksessa tietyntyypistä syytä x ja seurausta y välittääkin jokin toinen kausaalinen mekanismi. Teorioita testaava ja muodostava prosessin jäljitys toimivat kuitenkin paremmin yleistävien teorioiden kehittelyn ja testaamisen välineinä kuin historiallisten prosessien lopputuloksia selittävä prosessin jäljitys, jonka vahvuutena on yksittäisten tapausten melko kattava selittäminen. Vastaavasti teorioita testaavassa ja muodostavassa prosessin jäljityksessä ei pyritä sulkemaan pois mahdollisuuksia, että seurauksella y voi

olla muitakin syitä kuin x ja että sen tuottamiseen voi osallistua teoretisoidun mekanismin lisäksi muitakin kausaalisia mekanismeja. Toisin sanoen näiden menetelmien tavoitteena ei ole vertailla eri syiden ja mekanismien painoarvoja tai muotoilla riittäviä syitä seurauksen y esiintymiselle vaan tuottaa tietoa tietyn kausaalisen mekanismin esiintymisestä ja toiminnasta eri tapauksissa.

HISTORIALLINEN SOSIOLOGIA JA KAUSAALINEN SELITTÄMINEN

Sosiaalisen mekanismin, harvinaisen hetken, polkuriippuvuuden ja kausaalisen narratiivin käsitteet tarjoavat metodologisia välineitä kausaalisten selitysten laatimiseen laajan mittakaavan sosiaalisia prosesseja tutkivassa historiallisessa sosiologiassa. Myös aiemmissa luvuissa esitetyt ajatukset kontrastiivisten selityskysymysten täsmentämisen tärkeydestä ja kontrafaktuaalisesta järkeilystä soveltuvat monilta osin kausaaliseen selittämiseen historiallisessa sosiologiassa, vaikka prosessin jäljityksen menetelmän ja pieniä tapausmääriä vertailevien menetelmien logiikka onkin syytä pitää erillään tilastollisen mallintamisen logiikasta. Kaiken kaikkiaan tässä luvussa hahmotellun lähestymistavan oletukset ovat nähdäkseni paremmin yhteensopivia historiallisen sosiologian teorioiden oletusten kanssa kuin perinteisen tilastollisen mallintamisen. Monet sosiaalisten prosessien tutkimukseen kehitellyt uudet menetelmät eivät ole vielä kovin pitkälle kehittyneitä, mutta niitä työestetään jatkuvasti eteenpäin.

Sosiaalisilla mekanismeilla selittämistä koskevassa keskustelussa näyttää toistuvan universaaliteorian ja historiallisesti ehdollisen teorian vastakkainasettelu. Mekanismien teoretisoinnissa voidaan nimittäin painottaa joko pyrkimystä hahmottaa mahdollisimman universaaleja ja siten kontekstiriippumattomia kausaalisia mekanismeja tai sitten keskittyä teoretisoimaan hyvin konteksti-

riippuvaisia mekanismeja, jotka toteutuvat ääritapauksissa vain yhdessä historiallisessa tapauksessa. Empiirisen tutkimuksen kanalta hedelmällisintä lienee tavoitella vuorovaikutuksen lisäämistä näiden erityyppisten mekanismien merkitystä painottavien meta-teoreettisten lähestymistapojen välille pikemminkin kuin kiistellä niiden absoluuttisesta paremmuudesta tai sosiaalisten mekanismien olemuksesta. Luultavasti antoisin teoretisoinnin taso laajan mittakaavan historiallisia ilmiöitä selitettäessä löytyy useimmiten jostain ainutkertaisten ja universaaleiksi oletettujen sosiaalisten mekanismien väliltä.⁷¹

Perehtymistä varten

Gerard Gelantyn ja Engin F. Isinin toimittamassa käsikirjassa (2003) historiallista sosiologiaa kartoitetaan sen historiallisten juurien, lähestymistapojen ja tutkimusteemojen kautta. Suomeksi ja osittain myös suomalaisesta näkökulmasta historiallista sosiologiaa on käsitelty muun muassa Marja Anderssonin, Anu-Hanna Anttilan ja Pekka Rantasen toimittamassa teoksessa (2005). Pitkän aikavälin historian tutkimuksen käsitteellisiä ja metodologisia lähtökohtia tarkastellaan Juho Saaren toimittamassa teoksessa (2006). Tämän luvun teemoihin kytkeytyy erityisesti Hannu Ruonavaaran luku ”Historian polut ja teorian kartta – eli miten tutkia tapahtumaketjuja sosiologisesti?” Vertailevan historiallisen analyysin menetelmiä yhteiskuntatieteissä erittelevät James Mahoney ja Dietrich Rueschmeyer (2003). Renate Mayntz (2004) tarkastelee kausaalisen mekanismin käsitteen tulkintaan liittyviä kiistakysymyksiä laajan mittakaavan sosiaalisten makroilmiöiden selittämisen yhteydessä. Kriittistä realismia kannattava Peter Manicas (2006) käsittelee muun muassa toiminnan ja sosiaalisten rakenteiden suhdetta sekä sosiaalisilla mekanismeilla selittämistä historiallisesti orientoituneen yhteiskuntatieteen kontekstissa. Polkuriippuvuuden käsitteeseen pureutuvat Mahoney (2000) ja Paul Pierson (2000). Giovanni Capoccia ja Daniel Kelemen (2007) puolestaan analysoivat tarkemmin kriittisen käänteen käsitettä ja siihen liittyviä metodologisia kysymyksiä. Kathleen Thelen (2003) esittää kriittisen arvionsa polkuriippuvuuden käsitteestä. Derek Beach ja Rasmus Brun Pedersen (2013) käsittelevät prosessin jäljityksen menetelmän metodologisia lähtökohtia, erottelevat prosessin jäljityksen menetelmän kolme perustyyppiä ja antavat vinkkejä niiden käyttöön empiirisessä tutkimuksessa.

Sosiaalisilla mekanismeilla selittäminen historiallisessa sosiologiassa

1. Tilly 2008, 136–137.
2. Esim. Paige 1999; Ruonavaara 2006.
3. En käsittele tässä erikseen vahvan relativistista tulkintaa historiankirjoituksesta, jossa historiankirjoitus rinnastetaan fiktion ja kyseenalaistetaan mahdollisuus arvioida rationaalisesti historiaa koskevia tulkintoja ja selityksiä. Nähdäkseni historialliset sosiologit ja muut historioitsijat, jotka hyödyntävät mielikuvituksensa ohella empiiristä todistusaineistoa menneisyyttä koskevien päätelmiensä, tulkintojensa ja teorioidensa perustelussa ja arvioinnissa, eivät ole tutkimuskäytännöissään sitoutuneet tällaiseen käsitykseen historiasta. Tässä ei kuitenkaan ole

mahdollista perehtyä yksityiskohtaisesti historian tutkimuksen epistemologiaan ja historian tutkimuksen kohteena olevan menneisyyden olemassaoloa koskeviin tieteenfilosofiin kysymyksiin.

4. Goldthorpe 2007, luku 2.
5. Esim. Abbott 2001; Hall 2003; Tilly 2008.
6. Vrt. Tötön luku.
7. Esim. Hall 2003.
8. Abbott 2001; McAdam ym. 2001; Hall 2003; Pierson 2004; Tilly 2008; Little 2010.
9. Esim. Manicas 2006; Little 2010; Kaidesoja 2013a; 2017.
10. Esim. Manicas 2006; Beach & Pedersen 2013; Kaidesoja 2013a. Generatiivinen kausaalisuuden käsite ei kuitenkaan näyttäisi sopivan kovin hyvin satunnaistettujen kokeiden metodologian ja sitä jäljittelevän tilastollisen analyysin menetelmien ymmärtämiseen (vrt. Kuorikosken luku), minkä voi katsoa tukevan pluralistista käsitystä kausaalisuudesta (vrt. johdanto; Beach & Pedersen 2013; Kaidesoja 2017).
11. Esim. Amenta 2003; Kangas 2006.
12. Lehtinen 2006 tarjoaa suomenkielisen johdatuksen rationaalisen valinnan teoriaan.
13. Esim. Satz & Farejohn 1994.
14. Sosiologian kontekstissa tällaista teoriaa on kehitelty esimerkiksi Goldthorpe 2007, luvut 7–8.
15. Weber 1922. Päämäärärationaalinen toiminta Weberillä ei täysin vastaa rationaalisen valinnan teorian mukaista välineellistä käsitystä rationaalisuudesta, koska jälkimmäinen ottaa toimijoiden preferenssit annettuina ja keskittyy ainoastaan mahdollisimman tehokkaiden keinojen valintaan niiden maksimoimiseksi, kun taas Weberillä rationaalisuus ulottuu myös toiminnan päämäärien valintaan.
16. Esim. Kaidesoja 2013b; Tuomela 2013.
17. Kaidesoja & Kauppinen 2014.
18. Esim. Mayntz 2004, 248; Kaidesoja 2012.
19. Kiser & Hechter 1991.
20. Mayntz 2004; Manicas 2006; Tilly 2008; Little 2010.
21. Esim. Little 1991.
22. Ks. Mayntz 2004; Hedström 2005; Manicas 2006; Ruonavaara 2006.
23. Esim. Archer 1995; Manicas 2006; Gorski 2009; ks. myös Ruonavaaran luku tässä kirjassa.
24. Esim. Bhaskar 1979; Sayer 1992; Archer 1995.
25. Sayer 1992, 106.
26. Ks. Kaidesoja 2013a.
27. Elder-Vass 2010.
28. Esim. Hedström & Swedberg 1996; Hedström 2005, 71–73, 153–154.
29. Hedström 2005, 26.
30. Hedström & Swedberg 1996, 299.
31. Merton 1968a, 477.

32. Merton 1968a, 467–477. Nykyisin talletuspakoja ja pankkien konkurssseja pyritään ehkäisemään monissa maissa pankkien toiminnan institutionaalisella sääntelyllä, kuten vakavaraisuussääntelyllä ja valtioiden myöntämällä talletussuojilla, mutta 1930-luvun Yhdysvalloissa tällaista sääntelyä ei ollut käytössä.
33. Biggs 2009 tarjoaa hyvän katsauksen itsensä toteuttavia ennusteita koskevaan tutkimukseen.
34. Rigney 2010 on mainio, yleistajuinen katsaus Matteus-vaikutuksista käytyihin keskusteluihin ja niitä koskevaan tutkimukseen yhteiskuntatieteissä.
35. Esim. Kaidesoja 2013b; ks. myös Mayntz 2004.
36. Vrt. Elster 1989.
37. Esim. Manicas 2006, luku 6; Kuorikoski & Lehtinen 2013. Monet taloustieteilijät ovat kuitenkin tulkinneet uusklassisen talousteorian markkinamallin instrumentalisesti, jolloin sitä käytetään ja arvioidaan pelkästään hyödyllisenä välineenä tuottaa esimerkiksi tuotteiden hintojen muutoksia koskevia ennustuksia. Kuorikoski ja Lehtinen (2013) tosin esittävät, että nykyisestä taloustieteestä itse asiassa puuttuu uskottava teoreettinen malli monia markkinoita sisältävän kokonaistalouden tasapainottavasta markkinamekanismista, vaikka sen olemassaolo usein oletetaan yleisen tasapainon lisäksi.
38. Teoreettisen mallin ulkopuolelle abstrahoituja seikkoja ovat esim. tuottajien ja kuluttajien kognitiiviset vinoumat, preferenssien muutokset, heuristiikat, tunteet, sosiaaliset suhteet ja tavat sekä useimmiten myös kaupankäyntiin liittyvät transaktiokustannukset, markkinoille pääsyn ja sieltä poistumisen esteet, suuryritysten kyky manipuloida markkinoiden toimintaa sekä tuotteiden tuotannon ja kulutuksen aiheuttamat ”ulkoisvaikutukset” (esim. ympäristöongelmat).
39. Vrt. Falleti & Lynch 2009.
40. Esim. Manicas 2006, luku 6.
41. Esim. Demetriou 2009.
42. Tilly & Tarrow 2007, 31–33.
43. Tilly & Tarrow 2007, 32–33.
44. Kirjoittajat eivät välttämättä itse hyväksyisi tätä tulkintaa, koska he katsovat kuvailmiensa mekanismien ja prosessien olevan yleistettävissä monien erilaisten tapausten selittämiseen. Kirjoissaan he kuitenkin onnistuvat ainoastaan osoittamaan, että erilaisten prosessien käsitteellistämisessä voidaan käyttää samoja abstrakteja taksonomisia kategorioita.
45. On kuitenkin kiistanalaista, kannattaako sosiaalisen mekanismin käsitettä soveltaa lainkaan täysin kontekstiriippuvaisiin ja siten myös toistumattomiin prosesseihin vai kannattaisiko käsitteellä viitata ainoastaan useissa sosiaalisissa prosesseissa toistuviin vuorovaikutusrakenteisiin (vrt. Ruonavaaran luku).
46. Julkunen & Vauhkonen 2006.
47. Julkunen & Vauhkonen 2006, 300.
48. Mahoney 2000; Pierson 2000. Ilmeisimmät esimerkit polkuriippuvaisista prosesseista koskevat teknologian historiaa. Esimerkiksi QWERTY-näppäinjärjestelmän valinta ja yleistyminen näppäimistöjen standardiksi on usein mainittu esimerkki

polkuriippuvaisesta prosessista. Alun perin mekaanisten kirjoituskoneiden jumiutumista ehkäisemään kehitellyn QWERTY-näppäimistön muuttaminen ei ole yrittäksistä huolimatta onnistunut, vaikka tietokoneet ovat syrjäyttäneet mekaaniset kirjoituskoneet ja vaikka näppäimistöjen QWERTY-kirjainjärjestys ei ole minkään kielen kirjoittajan kannalta paras mahdollinen. Polkuriippuvuuden käsitteen onkin katsottu tarjoavan yhden selitysmallin teknologioiden ja instituutioiden dysfunktionaalisten piirteiden säilymiselle.

49. Pierson 2000; Julkunen & Vauhkonen 2006, 299–300.
50. Esim. Capoccia & Kelemen 2007.
51. Mahoney 2000, 515.
52. Julkunen & Vauhkonen 2006, 300.
53. Julkunen & Vauhkonen 2006, 315.
54. Julkunen & Vauhkonen 2006, 316–317.
55. Thelen 2003.
56. Thelen 2003, 226 (suom. oma).
57. Esim. Kauppinen & Kaidesoja 2012.
58. Esim. Sewell 1996; Abbott 2001; Abell 2004; Ruonavaara 2006; Little 2010, luku 2.3.
59. Manicas 2006, 123–124 (suom. oma).
60. Historiallisessa sosiologiassa käytetty kausaalisen narratiivin käsite on siten myös läheistä sukua Ylikosken luvussaan käyttämälle kausaalisen skenaarion käsitteelle.
61. Esim. Little 2010, 15.
62. Narratiivisen selittämisen rajoituksia rinnakkaisten tapahtumaketjujen ja eritahdisten prosessien tutkimuksessa käsittelevät muun muassa Abbott (2001, luku 6), Andersson (2005, 166–169) ja Falletti ja Lynch (2009). Abell (2004) puolestaan tarkastelee narratiivista selittämistä vaihtoehtona muuttujasosiologialle ja luo katsauksen narratiivisen tutkimuksen formaaleihin menetelmiin.
63. Esim. Donald 1991.
64. Muita tähän tarkoitukseen sovellettuja tai kehiteltyjä menetelmiä ovat sosiaalinen verkostanalyysi (esim. Wetherell 1998), formaalit narratiiviset menetelmät (esim. Abbott 2001; Abell 2004) ja pieniä tapausmääriä vertailevat menetelmät (esim. Mahoney & Rueschemeyer (toim.) 2003; Ragin 1997).
65. Esim. George & Bennett 2005; Beach & Pedersen 2013.
66. Beach & Pedersen 2013.
67. Voi tosin olla, että Beachin ja Pedersenin (2013) oletukset yleisten teoreettisten mekanismimallien ja yksittäistapausten suhteesta ovat liian suoraviivaisia (vrt. Ylikosken luku).
68. Beach ja Pedersen (2013) eivät aina erota selkeästi kausaalisia mekanismeja niitä koskevista teorioista, malleista ja skeemoista, mutta heidän käsityksensä kausaalisista mekanismeista kuitenkin edellyttää tällaisen eron olemassaolon, minkä vuoksi nojaan tähän erotteluun prosessin jäljityksen tyyppien kuvauksissa.
69. Beach ja Pedersen (2013) hahmottelevat subjektiivisiin todennäköisyyksiin perustuvaa bayesiläistä lähestymistapaa sen arviointiin, miten vahvasti erityyppinen todistusaineisto tukee (tai ei tue) esitettyä mekanismihypoteesia. En tässä yhtey-

dessä esittele enkä arvioi näitä ideoita, joista parhaillaan kiistellään prosessin jäljitystä koskevassa metodologisessa keskustelussa.

70. Tällaisten selitysten yhteydessä voisi olla selkeyden vuoksi paikallaan puhua kausaalisten mekanismien sijaan kausaalisista skenaarioista (Ylikosken luku) tai kausaalisista tulkinnoista (Ruonavaaran luku). Beach ja Pedersen (2013) käyttävät kuitenkin termiä kausaalinen mekanismi myös tässä yhteydessä.
71. Kiitän Ilkka Kauppista, Päivi Seppälää ja Gaudeamuksen anonyymiä arvioijaa luvun aiempia versioita koskevista kommentteista. Viimeistelin luvun Koneen Säätiön apurahalla, josta olen myös kiitollinen.